

JAARVERSLAG 2002

INTERKERKELIJK VREDESBERAAD (IKV)

Celebesstraat 60
Postbus 85893
2508 CN Den Haag
Telefoon: 070 350 71 00
Fax: 070 354 26 11
E-mail: ikv@ikv.nl
Website: www.ikv.nl

Voor giften en donaties:
giro 610063 t.n.v. Stichting Beheer IKV, Den Haag

Inhoudsopgave

Voorwoord

Babylon: van spraakverwarring naar verheldering

Dwarsliggers verdienen steun

Vredesweek 2002: Rreligie en geweld, ontmoeting van culturen

Euro-Arabische Dialoog: positieve respons op botsing der beschavingen

Irak: moeilijke discussies over doelen en middelen

Kaukasus: geen oorlog, geen vrede

Kosovo: *community building* in verscheurde regio

Srebrenica: NIOD-rapport en parlementaire enquête stellen teleur

Oost-Kroatië: bilaterale samenwerking verder ontwikkeld

Bosnië-Herzegovina: toekomst nog steeds onzeker

Macedonië: interetnische aanpak slaat aan

Citizens' Pact: versterkte organisatie en vernieuwde activiteiten

Kasjmir: peacebuilding vredesopbouw via partnerschap

Publiciteit

Partners

Jaarrekening

Personele samenstelling van het IKV

Engelstalige samenvatting

Voorwoord

Het IKV in 2002: jaar van lotsverbondenheid, *regime change* en solidariteit

Het jaar 2002 zal in de annalen van het IKV worden herinnerd als het jaar van Srebrenica en Irak. Twee belangrijke momenten in de geschiedenis van de vredesbeweging die veel beroering teweegbrachten in de Nederlandse samenleving, zowel in politiek en publiciteit als binnen de eigen beweging en achterban.

Door deze twee momenten zou een derde moment haast vergeten worden. Het IKV stelde in 2002 een strategisch beleidsplan op om in aanmerking te komen voor thematische medefinanciering, een instellingssubsidie van rijkswege voor een periode van vier jaar. In december 2002 werd duidelijk dat de aanvraag gehonoreerd zou worden, zij het met een kleiner bedrag dan was aangevraagd. Door deze toekenning is het IKV de komende jaren in staat de samenwerking met de partners in conflictgebieden uit te breiden en te intensiveren en zo een grotere bijdrage aan de vrede te leveren. De regio's waar wordt samengewerkt met partners zijn: Zuidoost-Europa, Kaukasus, Midden-Oosten, Noord-Afrika, Kasjmir en Molukken. Over de projecten in deze regio's en de aandacht hiervoor binnen Nederland staat elders in het jaarverslag meer te lezen.

In dit voorwoord blik ik terug op de drie momenten die een enorme impact hadden en hebben in het streven naar een vreedzamer samenleving en de positionering van het IKV daarin.

Srebrenica, de genocide die niet werd voorkomen

Onder deze titel verscheen eind maart 2002 de brochure van het IKV, vlak voor het verschijnen van het NIOD-rapport. Met deze brochure wilde het IKV een bijdrage aan het debat leveren. Doel was dat de waarheid boven tafel zou komen en er een discussie over de politieke consequenties van het falen van Dutchbat zou ontstaan opdat we het gesprek met de overlevenden eindelijk geloofwaardig zouden kunnen vormgeven. Tijdens de samenstelling van de brochure en het opstellen van de publiciteitscampagne vroegen we ons voortdurend af of we de dringende vragen van de overlevenden op de juiste wijze verwoord hadden. Zou het pleidooi voor een kritisch onderzoek naar de Nederlandse verantwoordelijkheden in de vorm van een parlementaire enquête waarin de overlevenden duidelijk gehoord zouden moeten worden, breed gedragen worden door publiek en politiek en in het bijzonder door de kerken?

Daarbij stonden ons drie doelstellingen voor ogen:

1. De regering zou namens het Nederlandse volk de verantwoordelijkheid aanvaarden voor de fouten die Nederlandse betrokkenen gemaakt hebben en daarvoor aan de overlevenden verontschuldiging aanbieden.
2. De regering zou beleidsmaatregelen formuleren waarin herstelbetalingen en hulpprogramma's zijn opgenomen voor de nabestaanden van de vermoorde personen.
3. Het parlement zou de consequenties moeten aanvaarden van de door de politiek en militair verantwoordelijken gemaakte fouten, en hieruit lessen trekken voor de toekomst.

De IKV-brochure kreeg veel aandacht tot het NIOD-rapport verscheen. Voor het kabinet-Kok was dat rapport reden om op te stappen vanwege de fouten die gemaakt zijn in de periode van 1993 tot heden en omdat Nederland zich als lid van de internationale gemeenschap medeverantwoordelijk voelde voor het feit dat de internationale gemeenschap faalde in de bescherming van de bevolking in de *safe areas*. Daarmee werd niet gesproken over de specifieke Nederlandse verantwoordelijkheid over Srebrenica in de julidagen van 1995. In de discussie die volgde was er geen of nauwelijks aandacht voor

de belangen en verlangens van de overlevenden en nabestaanden. In de opzet van de politieke enquête was geen plaats om de nabestaanden te horen. Door het NIOD-rapport werd de focus verlegd en bleven de IKV-vragen onbeantwoord. Deze vragen zullen in vredesnaam gesteld moeten blijven worden opdat aan de overlevenden en nabestaanden recht zal worden gedaan. In het totale proces heeft het IKV nauwelijks steun gekregen van de eigen kerkelijke achterban en was het moeilijk om de discussie op lokaal niveau met elkaar te voeren.

- Waarom heeft Dutchbat zich niet ook met militaire middelen verdedigd tegen de Bosnische Serviërs, zoals begin juni 1995 met lokale moslimstrijdkrachten was overeengekomen?
- Waarom heeft Dutchbat na de val van de enclave niet zoveel mogelijk mensen, in het bijzonder de moslimmannen, op de compound toegelaten om hen bescherming te bieden?
- Hoe komt het dat de mogelijkheid tot een internationaal gecoördineerde en georganiseerde evacuatie niet benut is?
- Hoe is het mogelijk dat de Nederlandse regering op de avond van 11 juli wel het uitgangspunt van de lotsverbondenheid met de moslimvluchtelingen vastlegde, maar daar in het geheel geen concretisering aan verbonden heeft?

De vragen die volgens het IKV centraal zouden moeten staan in de parlementaire enquête

Strategisch plan 2003-2006

Thematische medefinanciering

Het bestuur besloot om een subsidieaanvraag bij het ministerie van Buitenlandse Zaken in te dienen in het kader van het thematische medefinancieringsprogramma. Door deze financiering zou er meer ruimte ontstaan om zelf te bepalen hoe de middelen het best kunnen worden ingezet. In dit kader zijn de prioriteiten voor de komende jaren opnieuw verwoord: de positieverbetering van vrouwen in conflict, conflictpreventie, internationale presentie en protectie, democratisering en gemeenschapsopbouw, harmonisering van interetnische samenwerking, aandacht voor de rol van religie in conflictsituaties, bewustwording en lobby.

Organisatievernieuwing

Tevens is voor het strategisch plan nagedacht over de continuering, intensivering, uitbreiding en verankering van het politieke karakter van de projecten. Hoe zou het IKV de politieke identiteit kunnen waarborgen en waar mogelijk versterken? Daarbij hebben we mede gelet op de pensioengerechtigde leeftijd die algemeen secretaris Mient Jan Faber in december 2005 bereikt en de sterke toename van het aantal aandachtsgebieden. Hoe zouden we de verbreding van het woordvoederschap nader vorm en inhoud kunnen geven en welke rol zouden de projectleiders hierin krijgen? Hoe blijft het IKV, dat projectmatig werkt, als beweging van en voor het kerkelijk draagvlak herkenbaar? Het dagelijks bestuur en de directie hebben deze vragen in het najaar van 2002 veelvuldig besproken. Het leidde tot een voorstel om een nieuwe politieke afdeling in te stellen, waarin de algemeen secretaris geleidelijk zijn expertise, netwerk en taken aan de medewerkers zou overdragen. Dit voorstel is in januari 2003 aan het Beraad voorgelegd ter goedkeuring.

Regime change in Irak

Vanaf januari 2002 is er binnen het IKV continu gediscussieerd over de situatie in Irak en de dreigende Amerikaanse aanval. Omdat dit vraagstuk uiterst complex was, hebben we ervoor gekozen om een discussie in de Nederlandse samenleving, vooral met de eigen achterban, aan te gaan over de uitgangspunten. Doel was begrip en draagvlak te krijgen voor de positie van het IKV. Centraal in deze discussie stonden de verschillende internationaal-politieke en veiligheidsvraagstukken, de benarde positie van de Irakezen en de bedreiging voor andere bevolkingsgroepen in de regio. Tijdens de discussie is goed rekenschap gegeven van de opvattingen van de samenwerkingpartners in Irak. Door de verhalen van onze partners en uit eigen waarneming werd duidelijk dat het overgrote deel van de Irakese bevolking uitkeek naar de val van Saddam Hoessein. Daarom pleitte het IKV voor *regime change*: het beëindigen van Saddams regime. Dit vanuit het besef dat het IKV als vredesbeweging een eigen verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van het streven van de Irakese bevolking naar *regime change*.

Deze standpuntbepaling bracht het IKV in oktober in conflict met de kerken die binnen de Raad van Kerken het standpunt innamen "dat een oorlog in de huidige situatie niet te rechtvaardigen is". Naast het verschil van inzicht speelden communicatiestoornissen een rol. Op 5 november stelde het Beraad het standpunt opnieuw vast. Het IKV nam stelling tegen een unilaterale aanval op Irak, maar wilde een militaire aanval, als een van de mogelijkheden om *regime change* te bewerkstelligen, niet bij voorbaat uitsluiten. Zo'n aanval was volgens ons alleen gerechtvaardigd als deze aan een aantal voorwaarden voldeed, zoals een mandaat van de VN-Veiligheidsraad en steun vanuit een brede coalitie in de regio. Ook was cruciaal dat zo'n optreden moest worden getoetst aan voorwaarden die bescherming voor de bevolking garanderen. Het IKV zou, ingeval zich zo'n aanval zou voordoen, opnieuw bijeenkomen om te bepalen of aan deze voorwaarden was voldaan, alvorens zijn instemming met de militaire actie te betuigen. Ondertussen bleef het IKV het maatschappelijk en politiek debat in Nederland over Irak stimuleren. Door de afwezigheid bij de demonstraties op 15 februari 2003 was de positie van het IKV opnieuw omstreden. Midden februari bezocht algemeen secretaris Mient Jan Faber onze partners in Irak. Bij hen liet hij satelliettelefoons achter. Hierdoor bleef het IKV tijdens de oorlog, die op 20 maart uitbrak, in direct contact met de Irakese partners.

Marijke van Grafhorst, voorzitter IKV

Babylon: van spraakverwarring naar verheldering

Eind december 2002 vond de eerste bijeenkomst plaats van het Oecumenisch Gesprekscentrum Babylon. Onderwerp van gesprek was de toestand in Irak. Mensen uit kerken en kerkelijke organisaties, deskundigen en Irakezen kwamen bijeen om te praten over de verschillende aspecten van de discussie over Irak.

Babylon is een initiatief van het IKV, Justitia et Pax, Kerk en Wereld, Oikos, Pax Christi en Kerk en Vrede, dat tot stand is gekomen met medewerking van de IKON en met steun van de Raad van Kerken. Het Oecumenisch Gesprekscentrum biedt de ruimte aan individuen om zich uit te spreken over maatschappelijke vragen en over de daaronder liggende waarden, opvattingen en twijfels.

De naam Babylon roept associaties op met Babel, dat in de bijbel model staat voor de spraakverwarring die tussen mensen kan optreden. Het Oecumenisch Gesprekscentrum tooit zich met deze naam omdat het in de spraakverwarring wil gaan staan en van daaruit wil zoeken naar verheldering.

Babylon heeft als samenwerkingsverband geen eigen standpunten, maar wil opvattingen en onderliggende waarden bespreken. Het centrum organiseert elk jaar zes tot tien besloten bijeenkomsten waarvoor telkens dertig tot veertig deelnemers op naam worden uitgenodigd. De eerste bijeenkomst in 2002 kreeg in 2003 een vervolg met bijeenkomsten over de thema's Irak, Europa en migratie. Het merendeel van de bijeenkomsten is besloten, maar over elk van de thema's probeert Babylon ook publieke bijeenkomsten te organiseren.

“Babylon wil injectie geven aan maatschappelijk debat”

“Babylon kan een belangrijke functie vervullen om mensen die twijfelen met elkaar in contact te brengen. Het is niet de bedoeling om als kerkelijk georiënteerde groep van deskundigen aan mensen te vertellen hoe ze moeten denken. Het gaat er wel om om mensen mogelijkheden, argumenten, achtergrondinformatie en kennis aan te reiken omtrent contacten met mensen in andere landen, zodat mensen beter geïnformeerd zelf een keuze kunnen maken.

Het is de bedoeling om met Babylon een injectie te geven aan het maatschappelijk debat en geen onderscheid te maken tussen mensen die wel of niet tot de kerk behoren. Mogelijke debatonderwerpen zijn: migratie, de multiculturele samenleving in internationaal perspectief, de problematiek in het Midden-Oosten, en de toekomst van Europa. Ik hoop dat niet alleen degenen die traditioneel betrokken zijn bij de kerk en vredesbewegingen zich hierdoor voelen aangetrokken, maar dat vooral jongeren willen meepraten en meedenken.

Het debat moet dicht bij de mensen zelf worden gevoerd. Deskundigen mogen best op de hei en in het bos gaan zitten, maar Babylon en de kerken en de kerkelijke groeperingen moeten naar de steden toe, naar de mensen toe. Ik hoop dat er een kerkelijk geïnspireerde debatbeweging ontstaat om beter geïnformeerd in de samenleving te kunnen staan en dat betekent debatten in Maastricht, in Groningen en waar dan ook.”

Fragmenten uit een interview voor de nieuwsbrief met Jan Pronk, voorzitter van Babylon

Dwarsliggers verdienen steun

In veel samenlevingen bepalen haat, terreur, rechteloosheid en corruptie de orde van de dag. Gelukkig zijn er overal mensen die tegen de stroom in durven zwemmen, zogenaamde dwarsliggers. Zij conformeren zich niet aan de norm van vooroordelen en vijandbeelden, maar stellen hun huis en hart open voor dialoog met de ander en zetten zich in voor vrede, mensenrechten en rechtvaardigheid. Hun bezieling werkt vaak aanstekelijk, waardoor een krachtige beweging voor vrede kan ontstaan.

Het IKV en de Interkerkelijke Organisatie voor Ontwikkelingssamenwerking (ICCO) bouwen in het kader van het project 'Dwarsliggers verdienen steun' aan een netwerk waarbij Nederlandse burgers morele en politieke steun bieden aan vredesactivisten in conflictgebieden. Het project richt zich vooral op activisten die nog niet in de publieke belangstelling staan, maar toch een wezenlijke bijdrage leveren aan de burgerbeweging, vredes- of mensenrechtenorganisaties. Het is belangrijk dat deze dwarsliggers een gezicht krijgen en het gevoel dat ze er niet alleen voor staan. Tegelijkertijd kan het project bijdragen aan de bewustwording in Nederland van conflicten en de actieve rol die de civiele samenleving bij conflictpreventie en conflicthantering kan spelen. Zowel groepen als individuele Nederlanders kunnen een dwarsligger adopteren. De relatie zal in eerste instantie meestal gebaseerd zijn op E-mailcontacten en briefwisselingen, maar in een later stadium zijn ook uitwisselingen mogelijk.

In 2002 zijn negen activisten geselecteerd uit Indonesië, de Kaukasus, Israël en de Palestijnse gebieden, Kasjmir en Noord-Irak. Een aantal Nederlandse burgers heeft inmiddels – in groepsverband of individueel – daadwerkelijk contact gelegd met de dwarsliggers en er zijn verschillende ondersteuningsacties op gang gekomen. Voorbeelden zijn het sturen van protestbrieven naar autoriteiten, het organiseren van themabijeenkomsten over een dwarsligger, en het onder de aandacht brengen van de situatie en werkzaamheden van een dwarsligger in de eigen omgeving.

“Onder de indruk van grote nood in Kasjmir”

Mient Jan Faber en het IKV hebben enorm geholpen bij problemen van een Armeense vrouw en haar zoon in het asielzoekerscentrum in Haarlem waar ik vorig jaar werkte. Hij heeft documenten voor hen kunnen regelen in Bakoe (Azerbeidzjan) waardoor ze nu niet meer angstig en illegaal in ons land hoeven te leven. Daardoor kreeg ik zelf persoonlijk contact met het IKV. Door het werk met asielzoekers ben ik erg geïnteresseerd geraakt in de slachtoffers van oorlog en nu wilde ik graag iets doen voor de mensen in Kasjmir. Parvez Imroz, de president van de *Jammu and Kashmir Coalition of Civil Society*, probeert de murw geslagen bevolking van Kasjmir bewust te maken van hun burgerrechten. Ik ondersteun hem graag, omdat ik erg onder de indruk ben van de grote nood in Kasjmir als gevolg van de burgeroorlog. Ik heb met Parvez verschillende malen contact gehad via E-mail. Op mijn eerste E-mail reageerde hij enthousiast en hij gaf goede informatie over zijn werk. Hij schreef dat het project erg belangrijk voor hem is: “We will continue our mission for peace, justice and democracy with your support.” Op 28 december organiseren we een vredesdienst over en voor Kasjmir en Parvez Imroz in de Samen op Weg Kerken van Haarlem-Noord. Hopelijk kan ik zo ook geld bij elkaar krijgen voor een nieuwe computer voor Parvez. Ik zou hem graag meer steunen bij zijn werk voor verdwenen mensen en andere problemen in Kasjmir.”

Coralie de Clercq ondersteunt dwarsligger Parvez Imroz in Kasjmir

Vredesweek 2002

“Religie en geweld, ontmoeting van culturen”

De vredesweek stond in het teken van het thema ‘Religie en geweld, ontmoeting van culturen’. Een jaar nadat de aanslagen in New York en Washington de wereld schokten, speelde 11 september opnieuw een belangrijke rol. Angst en onzekerheid hebben sindsdien de weg vrijgemaakt voor ongezouten en soms bittere taal. Op duidelijke taal is niets tegen, zolang er tenminste ruimte blijft voor een antwoord en een wedervraag. Ontmoeting van culturen was daarom de opdracht van deze Vredesweek.

De openingsbijeenkomst vond plaats in de Nieuwe Kerk in Den Haag. Tijdens een discussie-middag, met als motto ‘Met de vijand aan tafel’, vertelden ogenschijnlijke vijanden uit het Midden-Oosten, de Balkan en Kasjmir over hun pogingen zich gezamenlijk in te zetten voor vrede.

Na de discussie werd het adoptieproject ‘Dwarsliggers verdienen steun’ gelanceerd. Dit project biedt Nederlandse burgers de mogelijkheid om steun te verlenen aan vredesactivisten in conflictgebieden. Het gaat vooral om mensen die minder zichtbaar zijn en aan de basis werken.

Tijdens de week vond ook een essaywedstrijd plaats voor jongeren van 15 tot 18 jaar over het thema tolerantie. Verder organiseerden het IKV en Pax Christi een debat over de rol van ‘de derde’ in het conflict. Centrale vraag was hoe we ons als kerken en kerkelijke vredesbeweging hebben opgesteld in het conflict in Bosnië en Kosovo. De meeste aandacht ging hierbij uit naar de Nederlandse medeverantwoordelijkheid voor Srebrenica. Sprekers waren onder andere de filosoof Hans Achterhuis en NIOD-medewerker Paul Koedijk.

Ook dit jaar waren er gasten in de Vredesweek. ICCO en het IKV hadden maatschappelijke activisten uitgenodigd die zich in eigen land teweerstellen tegen terreur en achterstand. De gasten waren afkomstig uit Pakistan, Indonesië, Kasjmir en Noord-Irak. Tijdens de Vredesweek reisden ze door het land om te vertellen over hun situatie. Zij vonden het leuk om voor groepen ‘gewone mensen’ hun verhaal te doen.

De Wilde Ganzen vlogen in de Vredesweek voor een vredeshuis in Telavi, Georgië. Dit huis heeft tot doel om de vredesbeweging in Telavi en omstreken te versterken. Dat gebeurt enerzijds door vredesgroeperingen en plaatselijke vredesprojecten organisatorische ondersteuning te bieden en anderzijds door deze groeperingen in contact te brengen met burgergroeperingen in andere landen en met een internationaal netwerk van vredes- en mensenrechtenorganisaties.

Euro-Arabische dialoog: positieve respons op botsing der beschavingen

De IKV-activiteiten voor het Midden-Oosten vinden plaats in het kader van de Euro-Arabische dialoog (EAd), een project dat na de Golfoorlog van 1990 is gestart door het IKV, Pax Christi en het Nederlands Centrum Buitenlanders. Inmiddels is het een IKV-project geworden. De EAd wil een positieve respons zijn op de vermeende botsing van beschavingen tussen de Arabische wereld en Europa. Sleutelwoorden daarbij zijn: dialoog, uitwisseling en samenwerking. Concrete projecten dragen bij aan drie doelstellingen: het kweken van meer begrip tussen Europa en de Arabische wereld, meewerken aan de opbouw van een multiculturele samenleving in Europa en het ondersteunen van democratie en vrede in de Arabische wereld. De EAd richt zich vooral op sectoren als onderwijs, jongeren en gemeenten. De meeste interesse gaat uit naar Marokko, de Palestijnse gebieden en Irak. Daarnaast is er enige aandacht voor de ontwikkelingen in Egypte en Syrië.

Israël en de Palestijnse gebieden

Het project 'Sharing Stories' over het thema geweld doet een poging om jonge Nederlanders en Palestijnen via het Internet met elkaar in contact te brengen. De jongeren aan beide kanten maken een eigen verhaal. Daarna worden de verhalen van de andere kant besproken en wordt hun reactie 'ingeschreven' in dat verhaal. Diverse vakleerkrachten, van religieuze vorming tot Engels, zijn betrokken bij het project.

Zeven Palestijnse en vier Nederlandse scholen bereidden zich in het voorjaar en de herfst van 2002 voor op de uitwisseling via het Internet. Helaas gooiden de veelvuldige militaire afsluiting en de avondklok roet in het eten. Leerlingen in Palestina konden hun school vaak niet bereiken. Ook de tocht naar het *Arab Educational Institute* in Bethlehem, waar de computers staan, was vaak onmogelijk. Daarmee viel in 2002 het project in het water. In het schooljaar 2003-2004 zullen we het echter opnieuw oppakken.

Waarnemers van het eerste waarnemingsteam aan het werk

In november 2002 vertrokken vijf aankomende journalisten naar de Palestijnse gebieden in het kader van het project *'Journalism across borders'*. Dit project, waarin het IKV samenwerkt met de Palestijnse jongerenorganisatie Pyalara, is er op gericht jonge journalisten uit de Palestijnse gebieden, Israël, Duitsland en Nederland bij elkaar te brengen om samen een krant te produceren. Vanwege de toenemende spanning in de bezette gebieden durfde de School voor Journalistiek geen verantwoordelijkheid voor de uitzending te nemen. Daarom hebben de journalisten op persoonlijke titel deelgenomen.

Het IKV was in 2002 ook betrokken bij het uitzenden van waarnemers naar de Palestijnse gebieden en Israël in het kader van het project *'United Civilians for Peace'* (UCP). Er zijn in 2002 twee waarnemingsteams naar Israël en de Palestijnse gebieden geweest. Het eerste team, dat er van februari tot mei verbleef, heeft zich, naast diverse individuele activiteiten en steun aan humanitaire hulptransporten, gericht op het interviewen van bewoners van Nabloes en Jenin na de zeer gewelddadige inval in deze steden. De interviews zijn gebundeld in het rapport *'The morning after'*. Het tweede team, dat aansluitend van juni tot augustus werd uitgezonden, heeft vooral aandacht besteed aan de onderwijssituatie. Dit team heeft een rapport uitgebracht onder de titel *'You can't think... When your life is not in your hands'*. Het werk van UCP wordt in 2003 voortgezet met het sturen van korte waarnemingsmissies.

Marokko

Hoewel de democratisering van Marokko traag verloopt, is er wel vooruitgang. De gemeentelijke politiek wordt nog erg bepaald door oude politieke verhoudingen en een grote rol van de Maghzin (het paleis of de koning). Lokale ontwikkelingsproblemen, zoals gebrekkige infrastructuur en analfabetisme, staan hoog op de agenda van gemeenten, maar het ontbreekt vaak aan concrete initiatieven. De interactie met Nederlandse gemeenten werkt wel stimulerend, maar leidt niet vanzelf tot concrete projecten. In 2002 zijn de platforms wel verder gekomen bij de ontwikkeling van een gezamenlijke agenda.

Samen met VNG International organiseerde het IKV een uitwisselingsproject tussen twee platforms van elk vijftien gemeenten, in Nederland en Marokko. Bij het platform in Marokko zijn vooral gemeenten actief uit het noorden, waar de meeste migranten vandaan komen. In Nederland gaat het om gemeenten met relatief veel Marokkaanse inwoners.

In 2002 is met steun van Cordaid een secretariaat voor het platform in Casablanca opgezet. Een Nederlandse delegatie bezocht in maart Marokko. De delegatie woonde een miniconferentie bij in Nador en bezocht Berkane en Casablanca. Een delegatie van vijf Marokkaanse bestuurders en vertegenwoordigers van NGO's bracht later in 2002 een werkbezoek aan Nederland, met bezoeken aan Amsterdam-Noord, Zeeburg en Rotterdam.

In Tetouan (Noord-Marokko) organiseerde het Marokkaanse platform een conferentie, waaraan ook een delegatie van Nederlanders deelnam. Onderwerp van de conferentie was de participatie van jongeren en vrouwen in Marokko en de interactie tussen Marokkaanse gemeenten en non-gouvernementele organisaties (NGO's).

Op het gebied van onderwijs coördineert het IKV een uitwisselingsproject via Internet tussen vier middelbare scholen in Oujda (Noordoost-Marokko) en vier in Nederland. Het centrale thema van de uitwisseling, die in het najaar van 2002 startte, is mensen- en kinderrechten. De uitwisseling kwam langzaam op gang, vooral door problemen met de bureaucratie en gebrekkige communicatiemiddelen in Marokko. Hierdoor zijn helaas twee Nederlandse scholen en één Marokkaanse afgehaakt.

Het IKV organiseerde ook een jongerenproject in Marokko. Dit project bestond uit een workshop van drie dagen in Casablanca over politieke participatie van jongeren, georganiseerd in samenwerking met de Marokkaanse jongerenbeweging Chouala. De deelnemers kwamen uit Marokko, Tunesië, de Palestijnse gebieden, Algerije en Nederland. Veel discussie was er over de rol van de fundamentalisten, maar de meeste deelnemers voerden geen echte doorbraak van fundamentalisten in de politiek. De workshop eindigde met een appel aan de politiek om de problemen van jongeren serieuzer te nemen en legde plannen op tafel voor een 'zomeruniversiteit' over politieke ontwikkeling, vrede en veiligheid in het Midden-Oosten en de Arabische wereld.

De verkiezingen die begin oktober plaatsvonden in Marokko waren de meest democratische in de geschiedenis, maar *Espace Associatif*, een partner van het IKV, constateerde nog steeds veel misbruik en manipulatie. De verkiezingen leidden tot verlies van linkse partijen en grote winst voor islamitische groepen. Het IKV heeft geprobeerd om met Marokkaanse organisaties in Nederland en de Novib een delegatie van waarnemers naar Marokko te sturen. Voor de Marokkaanse partners bleek dit echter te ingewikkeld. In november organiseerde het IKV in samenwerking met de Stichting Duurzame Solidariteit van GroenLinks een debat in De Balie over de verkiezingen. Daar kwamen onder andere gasten van *Espace Associatif* aan het woord.

“Project heeft tot concrete resultaten geleid”

“In eerste instantie reageerden de mensen stomverbaasd op de komst van het platform, maar daarna gaf het gespreksstof. De bestuursleden van de Marokkaanse vereniging vragen ons nu ook om hulp als er een probleem is. Het gevoel dat je elkaar kent, opent deuren.

Het contact heeft tot concrete resultaten geleid. Een Marokkaanse man die al 35 jaar in Zaltbommel woont, heeft contact gelegd met gemeentebestuurders uit zijn geboorteplaats. Afgelopen zomer heeft hij in die plaats allerlei activiteiten georganiseerd voor zowel jongeren die in Marokko wonen als jongeren die er op vakantie zijn. Daardoor hebben beide groepen elkaar op een heel andere manier leren kennen. Inmiddels is afgesproken de activiteiten een volgende keer uit te bouwen.

De ontwikkeling van lokale democratie in Marokko vraagt veel tijd, terwijl mensen vinden dat het gisteren al voor elkaar had moeten zijn. De mensen die totnogtoe de macht hadden, willen die niet kwijt en weten bovendien niet hoe je met NGO's kunt samenwerken. Het onderwijs en de ontwikkeling van vrouwen, waarbij het bestrijden van analfabetisme zeer urgent is, zouden ondersteund moeten worden.

De grootste uitdaging voor het platform is om de uitgangspunten van het platform in de gaten te houden: het helpen van gemeenten in het noorden van Marokko met de nadruk op democratisering en burgerparticipatie. Die uitgangspunten moeten worden vertaald in concrete projecten waarbij samenwerking met Nederlandse gemeenten een toegevoegde waarde kan hebben. Daarnaast zou de samenwerking moeten leiden tot verbetering van het contact tussen de Nederlandse gemeenten en de inwoners van Marokkaanse afkomst.”

Nanny Peereboom is burgemeester van Zaltbommel en voorzitter van het Platform van Marokkaanse en Nederlandse gemeenten

Irak: moeilijke discussies over doelen en middelen

De nasleep van de aanslagen van 11 september heeft geleid tot een nieuwe situatie in Irak. Sinds de Golfoorlog van 1990-1991 is er een voortdurende internationale militaire en economische druk geweest op het regime in Bagdad. De uiteindelijke uitkomst is bekend: na een gezamenlijke aanval van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië is het regime van Saddam Hoessein omvergeworpen.

Het IKV ondersteunt in Noord-Irak twee lokale partners: de enige onafhankelijke krant in Noord-Irak, Hawlati, werkzaam vanuit Sulimanya, en het Sharafkhan Cultureel Centrum in Arbeel. Beide instellingen hebben financiële steun van het IKV ontvangen. Hawlati heeft daarvoor onder andere computers, camera's en telefoons kunnen kopen. Het cultureel centrum heeft het geld gebruikt voor verschillende workshops en een seminar voor jongeren, studenten en delokale NGO's. In 2002 heeft het IKV diverse bezoeken aan Irak gebracht.

In Nederland organiseerde IKV verschillende activiteiten, zoals ontmoetingen met de Irakese diaspora en het seminar *'Prospects for Peaceful Future of Iraq'* in de Vredesweek. Aan het seminar, dat plaatsvond in het Vredespaleis in Den Haag, namen ongeveer zeventig mensen deel, waaronder Irakezen, Nederlandse politici en NGO's. Onder de sprekers waren Dick Leurlijk van Clingendael, Fouad Hussein van het *Middle East Bureau* in Amsterdam, Asos Ahmed Hardi, hoofdredacteur van Hawlati, en Mient Jan Faber namens het IKV.

Aansluitend zijn verschillende ontmoetingen georganiseerd met lokale groeperingen in Nederland en ging Asos op sprekerstoer. Doel was mensen te informeren over de situatie in Irak en meer bekendheid te geven aan de positie van Irakezen zelf ten aanzien van de dreigende oorlog en de dictatuur van Saddam Hoessein. Bovendien zijn er ontmoetingen geweest met verschillende Nederlandse organisaties met als doel samenwerking te creëren in Irak.

In het najaar kwam de discussie met de kerken en andere vredesorganisaties over Irak op gang. Het IKV besloot een brief van de Raad van Kerken over Irak niet te ondertekenen omdat het perspectief van de slachtoffers van de dictatuur van Saddam Hussein onvoldoende aan bod kwam. Dit leidde tot scherpe discussies met de kerken en andere vredesorganisaties.

In oktober organiseerde het IKV een discussie- en werkdag voor het Dorenweerdcollege in Doorwerth. Leerlingen discussieerden mee over de voors en tegens van een aanval op Irak, ontwierpen vredesposters en schreven brieven aan parlementariërs.

Tijdens de beleidsdag op 5 november formuleerde het IKV in samenspraak met de kerken een officieel standpunt. Daarin werd een verandering van regime als voorwaarde gezien voor de bevrijding van het Irakese volk. Het IKV keerde zich scherp tegen een unilateraal optreden van de VS, maar sloot een militaire aanval onder VN-mandaat op Irak niet onder alle omstandigheden uit. Het regime van Saddam Hussein was namelijk niet alleen een gevaar voor de eigen bevolking, maar ook voor de regio en wijder.

De afloop is bekend: in 2003 zetten de Verenigde Staten en Groot-Brittannië de aanval in en brachten Saddam Hoessein ten val.

Kaukasus: geen oorlog, geen vrede

In de Zuidelijke Kaukasus heerst al jaren een situatie van 'geen oorlog, geen vrede'. Het gewelddadige conflict tussen Armenië en Azerbeidzjan over Nagorno-Karabach is nog steeds niet opgelost. Hetzelfde geldt voor het conflict tussen Georgië en de regio's Abchazië en Zuid-Ossetië. Ook het afgelopen jaar was er sprake van economische stagnatie en een neerwaartse sociale transitie. Omdat er in 2003 verkiezingen zullen plaatsvinden in Armenië en Azerbeidzjan, was er sprake van sterke propaganda, toenemend nationalisme, remilitarisatie en pogingen om de vrije media te onderdrukken. Het waren moeilijke omstandigheden voor organisaties die zich inzetten voor democratie en mensenrechten.

Toch hebben de verschillende hCa-groepen veel goed werk kunnen verrichten. Het IKV ondersteunde lokale hCa-comités in Vanadzor (Armenië), Ganja (Azerbeidzjan) en Telavi (Georgië) via het project *'Peace Building in the Southern Caucasus through Strengthening Local Committees of the Helsinki Citizens' Assembly'* (gefinancierd door ICCO). Hierdoor kwam geld beschikbaar voor activiteiten en dagelijkse uitgaven. Een internationale adviseur, Siegfried Woeber, gaf trainingen in organisatie en projectmanagement. Hij hielp ook bij de onderlinge samenwerking tijdens een gezamenlijk project.

De hCa-groep in Vanadzor (Armenië) voert verschillende voorlichtingsprojecten uit rond mensenrechteneducatie en de komende verkiezingen. Ook geeft de groep juridisch advies aan kwetsbare groepen, zoals Jehova's Getuigen en slachtoffers van de aardbeving van 1988. In 2002 heeft hCa-Vanadzor een rechtszaak aangespannen tegen de gemeente, die een vaste plek wilde aanwijzen voor het houden van burgerbijeenkomsten. HCa Vanadzor zag hierin een schending van de mensenrechten en nationale wetgeving. De rechtszaak werd gewonnen, maar het conflict liep zo hoog op dat de groep zijn kantoor, dat eigendom is van de gemeente, moest verlaten. Dankzij steun van het IKV-project kon de groep een nieuw kantoor inrichten. Daarnaast heeft hCa-Vanadzor in 2002 een onafhankelijke krant opgericht, met daarin nieuws uit Vanadzor maar, opvallend genoeg, ook uit Azerbeidzjan.

De hCa-groep in Ganja (Azerbeidzjan) heeft vorig jaar een sterke ontwikkeling door gemaakt. Naast hulp aan mensen die met (juridische) problemen kampen of morele steun kunnen gebruiken, heeft de groep eigen activiteiten ontwikkeld en uitgevoerd. Voorbeelden zijn bijeenkomsten voor vrouwen, waarin zij hun positie en rechten bespreken, seminars over religie en cultuur, een Engelse conversatieklas over democratie en mensenrechten, en seminars over de komende verkiezingen. HCa-Ganja publiceert tevens een onafhankelijke krant en heeft de banden aangehaald met internationale organisaties, iets wat voor het geïsoleerd gelegen Ganja zeer belangrijk is.

Telavi ligt naast de problematische Pankisi-Vallei in Georgië. Rusland beschuldigt Georgië ervan te weinig te ondernemen tegen Tsjetsjeense rebellen die hun toevlucht zoeken in de vallei. Een sterke hCa-groep in Telavi is van belang om de situatie te 'monitoren'. Dit gebeurt door kranten bij te houden, experts te interviewen, en de regio te bezoeken en plaatselijke groepen te spreken. De verkregen informatie wordt verspreid onder instanties in de regio. In 2002 is hCa-Telavi onder andere begonnen met de bouw van een gemeenschapscentrum voor lokale organisaties. De bouw werd mede mogelijk gemaakt door een collecte in Heiloo, waarvan de opbrengst werd verdubbeld door de gemeente. Verder zijn er in Telavi allerlei activiteiten uitgevoerd die dicht bij de interesses van de bevolking staan. Zo is er een zomerkamp georganiseerd voor studenten uit Zuid-Ossetië

en Georgië rond de opgravingen van een oude kerk. Tussen de opgravingen door was er aandacht voor het conflict met Zuid-Ossetië. Ook waren er seminars voor journalisten over hun relatie met de autoriteiten en voor verschillende minderheden.

De hCa-comités in Ganja, Vanadzor en Telavi voerden ook een gezamenlijk project uit. Centraal daarbij stonden de problemen van familieleden van mensen die worden vermist sinds het conflict rond Nagorno-Karabach. Doordat het conflict nog niet is opgelost, zijn zulke problemen zeer politiek geladen en is samenwerking tussen Armenië en Azerbeidzjan uitgesloten. Organisaties als het Rode Kruis zoeken wel, maar houden zich in mindere mate bezig met juridische en sociale vragen van de families. De hCa-comités doen dit wel. Zij hebben over vermisten informatie verzameld en die gepubliceerd in een boek dat is verspreid onder betrokken individuen en instanties. Verder zijn er verschillende bijeenkomsten georganiseerd voor Armeense en Azerische families tezamen. Deze bijeenkomsten kwamen moeizaam op gang, maar geleidelijk ontstond er begrip en herkenning van elkaars verdriet. De families hebben inmiddels samen een lobbyorganisatie opgericht. In 2003 krijgt zowel de financiering als de training in het kader van dit succesvolle project een vervolg.

Het IKV was ook op andere manieren betrokken bij de hCa-groepen in de Kaukasus. Zo vlogen de Wilde Ganzen tijdens de vredesweek voor het Vredeshuis in Tbilisi. Dankzij de opbrengst kan het hCa verhuizen naar een groter kantoor. Ook is er een aantal groepen vanuit Nederland betrokken bij de activiteiten van het hCa in de Kaukasus. Er zijn bijvoorbeeld contacten tussen de Amsterdamse basisschool 'Het Klaverblad' en een school in Charentsjevan (Armenië). Er zijn brieven uitgewisseld en de Amsterdamse school organiseerde een Armeniëdag. Verder is de Heerlense Vrouwenraad van plan een project te ondersteunen van het hCa in Charentsjevan. Het IKV ziet het als een uitdaging om zulke banden in 2003 te versterken en uit te breiden.

hCa-coördinator Arthur Sakunts is blij met de opening van het nieuwe kantoor in Vanadzor

Kosovo: *community building* in verscheurde regio

Het IKV voelt al jaren een diepe betrokkenheid bij Mitrovica. In deze stad, in het noorden van Kosovo, is de scheiding tussen Albanezen en Serviërs dagelijks voelbaar. De rivier de Ibar deelt de stad als een soort Berlijnse Muur in tweeën. In het zuiden wonen hoofdzakelijk Albanezen. In het noorden wonen zowel Serviërs oorspronkelijk afkomstig uit Mitrovica, alsook Servische ontheemden uit andere regio's. Verder herbergt de stad minderheden als Roma en Bosniaks (Bosnische moslims). De bevolkingsgroepen hebben een verschillende kijk op de aanwezigheid van de internationale politie en UNMIK (*United Nations Mission in Kosovo*). Albanezen zien de 'internationals' als helpers bij hun oorlog met Servië. Serviërs zien alle buitenlanders als binnendringers en onderdrukkers, waardoor samenwerking moeizaam verloopt.

Zowel noord als zuid kampt met (wederopbouw)problemen. Door de scheiding zijn publieke gebouwen als de universiteit en het ziekenhuis niet meer voor iedereen toegankelijk. Het lot is soms zeer cynisch: zo ligt de Servisch-orthodoxe begraafplaats in het zuiden en de Albanese begraafplaats in het noorden. Beide zijden hebben te maken met ontheemden, mensen die voorheen aan 'de andere kant' woonden en zijn gevlucht. Ook zijn er nog steeds verwoeste gebouwen, is woon- en kantoorruimte schaars en de werkloosheid hoog. Daarnaast zijn er forse problemen met het milieu en afvalinzameling, en ontbreekt het de burgers aan geld voor ontspannende activiteiten als sport of theaterbezoek.

Gelukkig zijn er ook mensen die werken aan oplossingen en hun stad willen opbouwen. Mensen die ervan overtuigd zijn dat een toekomst alleen gezamenlijk mogelijk is. Om hen te ondersteunen heeft het IKV in 2001 de organisatie "*Community Building Mitrovica*" (CBM) opgericht. Doel ervan is processen van gemeenschapsopbouw te ondersteunen en zo bij te dragen aan vrede en stabiliteit in Kosovo.

De kernpunten van het CBM-programma zijn: interetnisch (Servisch-Albanees) contact initiëren en ondersteunen; scholen en lokale organisaties op het gebied van onder andere cultuur, sport, vrouwen en media ondersteunen; gemeentebestuurders trainen; en samenwerking stimuleren tussen Nederland en de regio Mitrovica. CBM heeft tot nu toe meer dan veertig organisaties en instellingen ondersteund en er zijn verschillende contacten totstandgekomen tussen mensen uit het noorden en het zuiden.

In 2001 is Erwin Brouwer naar Mitrovica vertrokken om als internationaal adviseur de lokale medewerkers te ondersteunen. In dat jaar heeft CBM vanuit twee kantoren

geopereerd, waarbij de Servische en Albanese stafleden elk vanuit hun eigen vestiging werkten. In 2003 zal CBM trachten om deze kantoren te fuseren om zo ook fysiek een gezamenlijke organisatie te zijn. Het afgelopen jaar heeft CBM meer dan vijftig projecten uitgevoerd en is de naamsbekendheid flink toegenomen. De lokale stafleden werken inmiddels goed samen en hebben na een training in Nederland een werkplan opgesteld waarin de nadruk ligt op activiteiten die de contacten tussen noord en zuid bevorderen.

CBM wordt gefinancierd door Hivos en Novib en krijgt steun van verschillende Nederlandse groepen en gemeenten. Zo hebben de Kosovaarse gemeenten Leposavic en Vushtrri een werkbezoek gebracht aan Barendrecht en Oostzaan. Oostzaan heeft inmiddels een tegenbezoek afgelegd aan Vushtrri. De Nederlandse organisatie "Musicians without Borders" heeft verschillende workshops in Mitrovica verzorgd. De vrouwenorganisatie "Women in Black" uit Heeg maakte de start van een kippenboerderij in Skenderaj mogelijk en de Werkgroep Vught-Mitrovica heeft opnieuw muziekinstrumenten en schoolmateriaal ingezameld en uitwisselingen tussen scholieren tot stand gebracht.

Het IKV hoopt dat het werk van CBM bijdraagt aan een dialoog tussen de bevolkingsgroepen over een oplossing van de problemen in Mitrovica. Of Mitrovica ooit weer één stad wordt hangt nauw samen met de status van Kosovo. De verwachting is dat er in 2003 een start wordt gemaakt met de politieke discussie over dit heikele onderwerp. Het IKV en CBM zullen dit proces op de voet volgen. Ondertussen gaat het werk van CBM en haar partners gewoon door. CBM heeft in korte tijd het vertrouwen van velen gewonnen en dat stemt hoopvol, maar de realiteit in Mitrovica noopt nog steeds tot grote voorzichtigheid.

"Mensen geven me positieve energie"

"De staf van *Community Building Mitrovica* (CBM) heeft in 2002 allerlei initiatieven genomen voor nieuwe projecten. Bovendien is de samenwerking tussen de noordelijke en zuidelijke staf verbeterd. Dit alles gebeurde ondanks het feit dat onze *liaison officer* Erwin Brouwer door een ongeluk enige tijd was uitgeschakeld. CBM toonde dus dat we ook succesvol kunnen zijn zonder de steun van internationale organisaties.

Het IKV is de beste partner die we ons kunnen wensen. Hun medewerkers zijn open en eerlijk en altijd bereid om te luisteren. Ze geven advies, stimuleren ons om nieuwe initiatieven te starten en brengen ons in contact met Nederlandse partners.

Zelf werk ik op het terrein van media, cultuur en jongeren. Het doel van mijn projecten is het verbeteren van interetnische relaties en samenwerking om zo de gemeenschap in Mitrovica te versterken. Ik hou van mijn werk. Ik vind het prettig met mensen te werken, hen te ondersteunen en de kracht te geven om de kwaliteit van hun werk en leven te verbeteren. Mensen geven me de positieve energie die ik nodig heb voor dit werk."

Valdete Idrizi is projectcoördinator bij CBM

Srebrenica: NIOD-rapport en parlementaire enquête stellen teleur

Het IKV heeft het afgelopen jaar opnieuw veel aandacht besteed aan Srebrenica. Eén van de hoogtepunten van het jaar was de presentatie van de IKV-brochure 'Srebrenica. De genocide die niet werd voorkomen' in maart 2002. Deze brochure, geschreven door Mient Jan Faber, verscheen in het Nederlands en het Bosnisch. Het actualiteitenprogramma Netwerk besteedde er een hele uitzending aan.

Het IKV concludeert in de brochure dat de genocide van Srebrenica waarschijnlijk voorkomen had kunnen worden als de Nederlandse regering en Dutchbat voor en na de val van de enclave anders hadden gereageerd. Dutchbat negeerde zelf de afspraken die met de lokale defensie van de Bosnische moslims gemaakt werden, toen de Bosnische Serviërs hun aanval op de enclave inzetten. Pas na de val van de enclave besloten de Bosnische Serviërs om de mannen van de vrouwen te scheiden en alle mannen te vermoorden. Een mogelijkheid, Dutchbat geboden, om zelf de evacuatie van alle vluchtelingen te regelen, werd niet benut, noch door Karremans noch door de hogere VN-echelons in Bosnië. Doordat Dutchbat niet alert reageerde werd de evacuatie tot deportatie. Dutchbat had veel meer mensen op de compound kunnen en moeten toelaten en greep op geen enkele manier in toen duidelijk werd dat mannen vermoord werden. Bovendien verzuimde de Nederlandse regering om de lotsverbondenheid met de moslims concreet in te vullen. De Dutchbatleiding en de Nederlandse regering slaagden er ook niet in om de internationale gemeenschap te alarmeren, om een internationale reactie op te roepen op een moment dat de deportatie nog gaande was en er nog duizenden moslimmannen door de bossen trachtten veilig gebied te bereiken.

De brochure verscheen vlak voor de publicatie van het NIOD-rapport. In de week van de presentatie van dat rapport organiseerde het IKV in samenwerking met een groep schrijvers en het Centrum voor de nieuwe letteren Passionate in Rotterdam een literair-cultureel programma onder de titel 'Nacht van Srebrenica'. Naast de initiatiefnemers Ronald Giphart, Rosita Steenbeek en Manon Uphoff gaven tal van andere auteurs *acte de présence*, zoals Marjan Berk, Bart Chabot, Marcel Möring, Theodor Holman en Serge van Duijnhoven. In dezelfde week bracht een delegatie van overlevenden een bezoek aan Nederland en organiseerde het IKV samen hen een stil protest in Den Haag. Tijdens de presentatie van het NIOD-rapport verliet de delegatie getergd de zaal. Aanleiding waren de uitspraken dat de meeste mannen en jongens die de bossen in waren gevluht gewapende soldaten zouden zijn geweest. Dat is niet waar en na een paar dagen werd dat door NIOD-medewerkers ook ronduit toegegeven.

Het NIOD-rapport zelf was inhoudelijk teleurstellend: duizenden bladzijden met feiten en feitjes, maar op het punt van de conclusies erg voorzichtig en zeker niet eenduidig. Zo gaf het NIOD-rapport geen helderheid over de Nederlandse verantwoordelijkheden in juli 1995. Er kwam nauwelijks antwoord op de vraag waarom de verdediging van de enclave en de bescherming van de vluchtelingen zo faalden. Alles lijkt te zijn opgehangen aan de verkeerde besluitvorming over de uitzending in 1993. Toen is volgens het NIOD een weg ingeslagen die welhaast onafwendbaar leidde tot de massaslachting in Srebrenica. Deze opstelling is voor het IKV niet acceptabel; in elke situatie zijn er immers nog keuzen te maken, van onontkoombaarheid is nooit sprake.

Ten tijde van deze discussies in Nederland brachten IKV-medewerkers twee bezoeken aan Bosnië-Herzegovina om partners en geïnteresseerden uit te leggen wat er in

Nederland aan de hand is. De bezoeken kregen veel aandacht van de Bosnische media. Dat leidde niet alleen tot meer interesse in het werk van onze partners, de verenigingen van nabestaanden van Srebrenica, maar voedde ook de discussie over de wens om nader onderzoek te verrichten naar de rol van leidende Bosnische politici en militairen.

In reactie op het NIOD-rapport stapte het kabinet-Kok op. Tot verbazing en ergernis van de overlevenden van Srebrenica accepteerde Kok wel medeverantwoordelijkheid voor het feit dat de internationale gemeenschap (en Nederland als onderdeel daarvan) had gefaald in het bieden van bescherming, maar was er naar zijn oordeel geen aanleiding voor het aanbieden van excuses. Een bliksembezoek van Kok en minister Herfkens aan Bosnië, zeer strak geregisseerd, kon deze ergernis in het geheel niet wegnemen.

De Tweede Kamer besloot tot het installeren van een parlementaire enquêtecommissie onder voorzitterschap van Bert Bakker (D66). Het IKV presenteerde de commissie een lijst met vragen die beantwoord zouden moeten worden. De nabestaanden zonden een brief met het verzoek om ook gehoord te mogen worden. De commissie legde dit verzoek echter naast zich neer. Het werd duidelijk dat er, ook na het NIOD-rapport en het vertrek van het kabinet-Kok, nog steeds geen bereidheid was in de Tweede Kamer om een direct, intensief contact met de nabestaanden op te bouwen.

De commissie hield de laatste maanden van 2002 haar hoorzittingen. Het IKV publiceerde regelmatig verklaringen met vragen en opmerkingen naar aanleiding van de uitkomsten van de verhoren. Onze belangrijkste kritiek was dat de enquêtecommissie geen verantwoordelijken aanwijst, dat de nabestaanden niet werden gehoord en dat de commissie te veel cruciale vragen liet liggen. Waar getuigen tegenstrijdige verklaringen aflegden, werd nauwelijks doorgevraagd. De media volgden de hoorzittingen plichtmatig, er was duidelijk sprake van een zekere 'Srebrenicamoeheid'.

“Politieke gevolgen van IKV-rapport waren het belangrijkste”

“Ik heb me beziggehouden met de organisatie en coördinatie van de verschillende publieksactiviteiten rond de Srebrenicacampagne, de publicatie van het IKV-rapport en de persvoorlichting. Het belangrijkste waren de politieke gevolgen van het rapport: de val van het kabinet en het besluit van de regering om een parlementaire enquête te houden. Vooral dat laatste was een belangrijke doelstelling van onze campagne. Erg indrukwekkend vond ik, in april 2002, het bezoek uit Bosnië-Herzegovina van een delegatie van overlevenden en nabestaanden. Het IKV voerde de campagne namens hen en daarom was het goed dat zij de Nederlandse bevolking en politiek konden confronteren met hun verleden en hun wensen voor de toekomst.

Op mijn stageperiode kijk ik met een zeer positief gevoel terug. Het was een drukke maar interessante tijd, met veelzijdige werkzaamheden. Tijdens mijn bezoek aan Bosnië-Herzegovina in juli 2002 heb ik veel gesprekken gevoerd met jongeren en vertegenwoordigers van organisaties. Hoewel sommigen hoopvol en vol initiatieven over de toekomst praatten, maakt de oorlog nog dagelijks deel uit van hun leven.”

Eva Oosterwegel werkte als stagiaire mee aan de campagne 'Waarheid en Gerechtigheid voor Srebrenica'

In 2002 kwam het Srebrenica-Comité van 242 verschillende malen bijeen. Daarnaast was het IKV medeorganisator van de herdenking van de val van Srebrenica. Tijdens die herdenking, op 11 juli in Den Haag, was IKV-medewerker Dion van den Berg één van de sprekers. IKV-medewerker Marjan Lucas was die dag in Potocari aanwezig bij de officiële herdenking daar.

Stil protest in Den Haag op 11 april 2002

Srebrenica: activiteiten in het buitenland

IKV werkt sinds enkele jaren intensief samen met de nabestaanden van de val van Srebrenica in juli 1995. In verband daarmee zijn ter plaatse verschillende projecten op touw gezet, zoals de Campagne voor Waarheid en Gerechtigheid samen met de Vrouwen van Srebrenica (Zene Srebrenice) uit Tuzla en de Moeders van de Enclaves Srebrenica en Zepa (Majke Enklave Srebrenica i Zepa) uit Sarajevo.

In Tuzla kwam met ondersteuning van IKV-projectleider Marjan Lucas het Srebrenica Documentatie en Informatie Centrum (S-DIC) van de grond. In dat centrum is een omvangrijke hoeveelheid documenten, foto's en ander materiaal bijeengebracht en toegankelijk gemaakt voor bezoekers. Er liggen bijvoorbeeld meer dan 6.000 doeken (*quilts*) opgeslagen, die elk met naam, geboortedatum en geboorteplaats herinneren aan een slachtoffer van de genocide in 1995.

De nabestaanden leven ook anno 2003 nog veelal als *internally displaced persons*, in andermans huis, ver van hun plek van herkomst in Srebrenica. Hoewel het verleden hen dagelijks bezighoudt, worden zij steeds dwingender geconfronteerd met de vraag hoe ze verder moeten: terugkeren naar Srebrenica of niet?

In 2002 koos het IKV er daarom bewust voor om ook aan projecten te werken in Srebrenica zelf: projecten die gericht zijn op verbetering van de randvoorwaarden voor een duurzame terugkeer. Daarom werkte Marjan Lucas met steun van Puco Danilovich en samen met het "Forum of Srebrenica Citizens" aan het project 'Return to the Podrinje'. Belangrijkste activiteit was het organiseren van kritische debatten tussen burgers enerzijds en gemeentebestuur en internationale gemeenschap anderzijds over het leefklimaat, de haperende voorzieningen, de tekortschietende veiligheid, de hoge werkloosheid enzovoort. Het IKV ondersteunde en inspireerde het Forum en adviseerde bij het lobbyen, teneinde conclusies van de debatten omgezet te krijgen in merkbare actie.

"Forum of Srebrenica Citizens" publiceerde halverwege 2002 een lokale krant, "Srebrenicke Novine", om het gat in de nieuwsvoorziening te dichten. De krant heeft dezelfde lay-out als voor de oorlog en verschijnt afwisselend in het Latijnse en het cyrilische schrift. De redactie wil multi-etnisch, democratisch, onafhankelijk en kritisch zijn en stelt verwerpelijke toestanden en gebeurtenissen, zoals nationalistische propaganda, corruptie en inertie aan de kaak. De organisatie "Press Now" is gevraagd de voortzetting van de krant in 2003 te garanderen.

Een ander project, genaamd 'Municipal International Cooperation' (MIC), is opgezet door het IKV en wordt uitgevoerd met de NGO Nove Nade (Nieuwe Hoop), het gemeentebestuur van Srebrenica onder leiding van burgemeester Sjeket Hafizovic, en drie Nederlandse gemeenten: Heumen, Winschoten en Cromstrijen.

Het project, dat werd gefinancierd door de Nederlandse ambassade in Sarajevo, was een pilot en uniek voor Srebrenica. Het project had de vorm van wederzijdse uitwisseling van ervaringen en vragen, kritiek en kennis. Voor het eerst bracht een etnisch gemengde delegatie gemeentebestuurders uit Srebrenica een bezoek aan Nederland. Het bezoek was vooral een succes dankzij de inzet van de gemeenten Heumen, Winschoten en Cromstrijen, die de delegatie een intensief programma aanboden. Tijdens hun tegenbezoek aan Srebrenica in november traden ze bovendien met grote betrokkenheid en deskundigheid op in de ontmoetingen en vergaderingen met alle hoofdrolspelers in

Srebrenica: het lokale bestuur, de NGO's en internationale organisaties als OHR, OSCE en UNDP

Burgers en bestuur vonden dat het project de interactie tussen hen sterk had verbeterd. "Ze vertellen nu wat ze doen, ze komen naar ons toe in plaats van dat wij bij hen moeten aankloppen", aldus een van de burgers. Het gemeentebestuur voelde zich uitgedaagd om vaker zelf plannen te maken in plaats van te wachten op opdrachten van internationale organisaties en donoren. In de laatste gemeenteraadsvergadering van 2002 werd het IKV als dank gelauwerd met een certificaat. Afgesproken is dat het project een vervolg krijgt in 2003.

De burgemeester van Winschoten, Janny Vlietstra en IKV-projectleider Marjan Lucas bezoeken de begraafplaats die in Srebrenica voor de geïdentificeerde mannen is ingericht

Oost-Kroatië: bilaterale samenwerking verder ontwikkeld

Het IKV coördineert het programma 'Democratisering in Oost-Kroatië' dat grotendeels wordt gefinancierd door het MATRA-programma van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het programma startte in 1998 en loopt door tot en met 2003. De afgelopen jaren is intensieve samenwerking ontstaan op uiteenlopende gebieden als inspraakbeleid, jongerenbeleid, afvalverwerking, waterbeheer, interetnische samenwerking en sportvoorzieningen. Er zijn samenwerkingsverbanden ontstaan tussen tal van Nederlandse en Oost-Kroatische gemeenten en groepen, van Roermond met Vinkovci, Voorst met Tordinci, Noordoostpolder met Knezevi Vinogradi, Woensdrecht met Darda, Wageningen met Sodolovci en Ernestinovo, Haarlem met Osijek, Vogelenzang (Bloemendaal) met Tompojevci, Zandvoort met Bilje en Renkum met Lovas.

In 2002 is de bilaterale samenwerking verder ontwikkeld. De wederzijdse bezoeken leidden tot meer en meer concrete activiteiten, vooral voor jongeren. Vanuit Voorst werd een belangrijke bijdrage geleverd aan de renovatie van de basisschool in Tordinci en werd de aanzet gegeven tot een klein jongerenhok in het dorp Mlaka. Enkele jonge kunstenaars uit Bilje konden exposeren in Zandvoort en een groot cultureel gezelschap uit Roermond verzorgde optredens in Kroatië. De uitwisseling tussen Roermond en Vinkovci heeft ook geleid tot advisering op het gebied van watermanagement. Vrouwen uit Wageningen namen deel aan een internationale vrouwenbijeenkomst in Sodolovci en Ernestinovo en maakten daarvan een wervende video. De aanwezigheid van vrouwen uit Nederland, Duitsland en Hongarije maakte het voor de vrouwen uit de Servische gemeente Sodolovci gemakkelijker om samen te werken met de vrouwen uit de buurgemeente Ernestinovo waar Kroaten en Hongaren wonen. In het kader van de samenwerking tussen Renkum en Lovas zijn diverse workshops voor vrouwen gegeven over herkenning en behandeling van trauma's.

“Iedereen heeft recht op een fijne jeugd”

“Het doel was een op Europese leest geschoeid jeugdbeleid in Oost-Kroatië te ontwikkelen. Wij hielden ons vooral bezig met onze partnergemeente Tordinci. Bij verschillende jeugdclubs hebben we met jongeren gepraat over hun problemen en meegedacht over oplossingen.

Iedereen heeft recht op een fijne jeugd. Dat was voor mij de reden om mee te doen aan dit project. Verder wilde ik meebelevén wat een oorlog met kinderen doet. Daarom was het belangrijk dat we veel tijd informeel doorbrachten. Juist op die momenten durfden jongeren te praten over hun ervaringen.

Het belangrijkste resultaat was dat we er waren voor de jeugd van de vier dorpen waarmee we vanuit Voorst samenwerken: Tordinci en Antin (beide Kroatisch), Korodj (Hongaars) en Mlaka (Servisch). Mlaka is een dorpje waar de Kroaten en Hongaren liever niet komen omdat het nog steeds gezien wordt als het dorp van de vijand. In 2001 reden onze gastheren eromheen, maar in 2003 gingen we er met de hele groep dwars doorheen. Dit bewijst dat er vooruitgang is. We zijn daar zelfs gestart met een jeugdclub. In november 2002 zijn de eerste gesprekken hierover gevoerd, inmiddels is het gebouw bijna klaar.”

Monique Pelgrim (Jong Nederland Klarenbeek) is betrokken bij het project Democratisering in Oost-Kroatië

Naast de talrijke activiteiten in het kader van de bilaterale samenwerking waren er ook enkele gezamenlijke activiteiten. Twee bussen vol Kroaten brachten in maart 2002, de week van de gemeenteraadsverkiezingen, een bezoek aan Nederland. Tijdens dat bezoek was er veel aandacht voor lokale programma's in de Nederlandse partnergemeenten: bezoeken aan stemlokalen, toelichting op de Nederlandse verkiezingspraktijk, aanwezigheid op verkiezingsavonden. Het bezoek kreeg veel publiciteit en er ontstonden goede contacten met nieuwe raadsleden. De meegereisde jongeren kregen deels een eigen programma, waarbij contacten met jongeren in de partnergemeente centraal stonden. De Kroaten waren enthousiast over de goede contacten tussen raadsleden en de open benadering van de burgers.

In het najaar organiseerde het IKV een seminar over grensoverschrijdende samenwerking, in samenwerking met de Belgische organisatie BAG, de Kroatische organisatie Proni (die jongerenwerkers opleidt en een aantal jongerencentra runt) en de Euregio Donau-Sava-Drava. Vooraf was onderzoek verricht onder de partnergemeenten naar hun bestaande contacten en ideeën over versterking van de grensoverschrijdende samenwerking. Het seminar trok niet alleen deelnemers uit Kroatië en Nederland, maar ook uit Servië en Bosnië. Tijdens het seminar is de campagne gepresenteerd van het *Citizens' Pact* voor de afschaffing van de visumplicht. Verder was er een goede presentatie van de ervaringen van vredesactivisten uit Kroatië, Bosnië en Servië, die ook tijdens en na de oorlog contacten bleven onderhouden. De Nederlandse ambassadeur in Kroatië, Lionel Veer, hield een lezing waarin hij de aanwezigen opriep om veel aandacht te schenken aan de grensoverschrijdende samenwerking, ook omdat in de grensregio's problemen kunnen worden opgelost waar de hoofdsteden Daartoe de bereidheid nog niet hebben.

Nederlandse experts op het gebied van werkloosheidsbestrijding brachten in het najaar samen met vertegenwoordigers van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (onderzoeksbureau SGB0), de directeurs sociale diensten (DIVOSA) en de gemeenten Roermond en Noordoostpolder een bezoek aan Kroatië. Het resultaat was meer duidelijkheid over de mogelijkheden om vanuit Nederland een bijdrage te leveren aan de bestrijding van de jeugdwerkloosheid. Essentieel is het inzetten op de ontwikkeling van nieuw beleid, het mobiliseren van lokale initiatieven en niet afwachten tot de regering in Zagreb het probleem oplost.

Na de zomer van 2002 startte het IKV de discussie over het vervolg op het huidige programma, dat op 31 december 2003 afloopt. De betrokken gemeenten en groepen willen graag doorgaan met de samenwerking. Vanuit het IKV ligt continuering van de coördinerende rol niet voor de hand omdat in de toekomst vooral expertise nodig is voor meer klassiek ontwikkelingswerk. De vredesdimensie is nog nadrukkelijk aanwezig maar niet als een permanent obstakel dat blijvende betrokkenheid van een vredesorganisatie als het IKV verlangt. Er zijn inmiddels contacten met de VNG gelegd om te zien of deze organisatie de coördinerende rol in een vervolgprogramma kan overnemen.

Bosnië-Herzegovina: toekomst nog steeds onzeker

Ruim zeven jaar na de ondertekening van de Dayton-Vredesakkoorden, in november 1995, is de toekomst van Bosnië-Herzegovina nog allerminst zeker. Scherp verdeeld in twee entiteiten, de 'Federatie' en de 'Servische Republiek', is er nog geen sprake van een duurzame en democratische staat. De bevolking identificeert zich nog vooral met de eigen etnische groep. Sinds 'Dayton' zijn er vrijwel jaarlijks verkiezingen gehouden, maar de nationalistische partijen zitten nog steeds in het zadel. Ook tijdens de verkiezingen van 5 oktober 2002 gaf de Bosnische bevolking in meerderheid haar steun aan de drie nationalistische partijen die het land in 1992 in de oorlog stortten.

Toch is er ook vooruitgang zichtbaar. Contact tussen de verschillende bevolkingsgroepen is niets bijzonders meer, er keren nog steeds ontheemden terug naar hun huizen en er zijn in 2002 relatief veel van oorlogsmisdaden verdachte mensen opgepakt. Het politieke raamwerk van Bosnië-Herzegovina blokkeert echter elke vorm van echte vooruitgang. Internationale steun aan burgergroeperingen die door deze apathie heen breken en positieve veranderingen teweegbrengen, zal de komende tijd dus hard nodig blijven. Het IKV probeert daar, met financiële steun van Hivos en ICCO, dan ook een bijdrage aan te leveren.

De afgelopen jaren betuigde de internationale gemeenschap nadrukkelijk steun aan de meer gematigde politieke partijen in het land. Na de verkiezingen is die aanpak veranderd in een meer pragmatische koers. De internationale gemeenschap kijkt meer naar de poppetjes ('met wie kunnen we samenwerken?') dan naar de partijen ('welke partijprogramma's sluiten aan bij onze wensen?'). Veel partners van het IKV vrezen dat de internationale gemeenschap te optimistisch is. De oude, radicale garde heeft volgens hen de touwtjes nog stevig in handen. Naar het oordeel van het IKV is hun scepsis niet ongegrond.

Parallel aan de opmars van de pragmatische benadering loopt de discussie over de prioriteiten voor de komende jaren. Hoewel er verschillende stromingen zijn, komen ze uit op hetzelfde perspectief: een exitstrategie met een economisch tintje. Deze strategie omvat een proces van hervorming van de hulpprogramma's en de internationale presentie. Hoewel economische ontwikkeling zeer belangrijk is, vinden het IKV en zijn partners dat die ontwikkeling niet los kan en mag staan van democratiseringsprocessen en corruptiebestrijding. Als daaraan minder aandacht besteed wordt, zullen de resultaten een bron van nieuwe frustratie vormen.

Gelukkig zijn er ook interessante netwerken die aan de weg blijven timmeren, zoals die van vrouwen. Zij spelen een cruciale rol in conflictgebieden. Het waren vrouwen die in Bosnië als eersten de entiteitgrenzen overstaken om elkaar te ontmoeten en het zijn de vrouwen die een sterk pan-Bosnisch informeel netwerk hebben. Doel van dat netwerk is vrouwen een betere positie en een stem te geven. Het IKV is nauw betrokken bij veel activiteiten van Bosnische vrouwen. Samen met het hCa-kantoor in Banja Luka organiseerde het IKV in 2002 het project *'Women in B&H: be seen, be heard!'*. Vrouwelijke politici en NGO-activisten uit heel Bosnië kregen seminars en workshops over spreken in het openbaar, het geven van persconferenties, en strategisch onderhandelen. De vrouwen kregen steun van Nederlandse vrouwen van de Provinciale Vrouwenraad Zuid-Holland en van het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP).

Deelnemers van de vrouwenconferentie in Banja Luka

Daarnaast steunt het IKV het jongeren netwerk van de hCa. Dit netwerk bestaat uit honderden activisten die tal van activiteiten organiseren, van conferenties tot popconcerten, gericht op versterking van de positie van jongeren. In 2002 voerde het IKV samen met één van de oprichters van dit netwerk, hCa-Tuzla, een project uit dat lokale overheden wil aansporen het werk van jongerenorganisaties serieuzer te nemen en beter te ondersteunen. Hiertoe zijn workshops, conferenties en straatcampagnes georganiseerd. Op verzoek van het IKV heeft de vereniging Loesje twee workshops gegeven, die met luid gejuich in Bosnië zijn ontvangen. Dankzij die workshops worden de straten in Bosnië nu gesierd door Loesje-teksten.

De toetreding van Bosnië-Herzegovina tot de Raad van Europa in 2001 heeft het land nog niet gebracht wat ervan gehoopt was. Institutionele hervormingen, voor zover op papier gerealiseerd, zijn onvoldoende in praktijk gebracht. Veel Bosniërs zien de Europese integratie als een panacee voor alle problemen, maar voor velen is onduidelijk wat die integratie betekent en wat burgers zelf kunnen bijdragen aan het integratieproces. Verschillende Bosnische partners en het IKV probeerden in 2002 de discussie over Europese en Bosnische integratie te bevorderen. Zo zijn workshops, conferenties, radioshows en acties georganiseerd om de interne integratie binnen Bosnië-Herzegovina te vergroten. Verder zijn er bewustwordingscampagnes georganiseerd over concrete, herkenbare zaken die een duidelijke politieke dimensie hebben, zoals het gebruik van beide schriften (Latijns en cyrillisch) in het publieke leven en op de borden aan de gemeentegrenzen.

Sinds 1999 coördineert het IKV een project, waarbij drie gemeenten (het Nederlandse Rheden, het Tsjechische Cheb en het Duitse Burgdorf) samenwerken met het kleine stadje Fojnica in Centraal-Bosnië. Door onder andere jongerenuitwisselingen, seminars en enige gerichte materiële steun proberen de partners Fojnica uit haar isolement te halen. Veel activiteiten besteden aandacht aan de reïntegratie van de Kroatische minderheid in Fojnica, waar een meerderheid van Bosniaks (moslims) woont. Dat bleek ook uit de etnische achtergrond van de deelnemers aan de 'Week van de Vreemde Talen', die in juni in Fojnica werd gehouden. De rol van het Jongeren centrum Stella is voor de commu-

nicatie tussen de Bosniaks en de Kroaten van groot belang. Het IKV steunt het centrum daarom in de ontwikkeling van zijn werk. Op de derde Fojnica-conferentie, begin 2002 in Burgdorf gehouden, discussieerden de partners over het vervolg van het project en de rol van het IKV daarin. De gemeenten zullen langzaamaan de coördinerende rol van het IKV overnemen.

Al enkele jaren geeft het IKV steun aan het werk van de Grupa Most in Nederland. Dit is een kleine, maar actieve oecumenisch groep met zijn wortels in Schiedam en Alphen a/d Rijn, die in Tuzla de samenwerking tussen de diverse religieuze groepen ondersteunt en bevordert. De partners in Tuzla hebben aangegeven graag een apart centrum hiervoor op poten te zetten, om het werk te kunnen intensiveren. Het IKV heeft in 2002 meegedacht over de vormgeving van zo'n centrum en ziet ook mogelijk om er zelf inhoudelijk aan bij te dragen. De wens is om het centrum in de loop van 2003 van start te laten gaan.

IKV-projectmedewerker Puco Danilovich en ambtenaar Nevres Jemendzić bekijken hoe de renovatie van het jongerencentrum Stella verloopt

Macedonië: interetnische aanpak slaat aan

Macedonië telt tal van etnische groepen. Behalve Macedoniërs (tweederde van de bevolking) wonen er ook Albanezen (een kwart), Turken, Serviërs, Roma en nog enkele andere groepen in dit land. De christelijke-orthodoxe Macedoniërs en de islamitische Albanezen hebben een moeizame verhouding en leven in vrijwel gescheiden werelden. Ze spreken hun eigen taal, sturen hun kinderen naar eigen scholen, bezoeken eigen cafés, lezen eigen kranten en kijken naar eigen televisiestations. Door deze extreme verzuiling hebben beide groepen nauwelijks contact met elkaar, weten ze niets over elkaar en zijn ze vervuld van vooroordelen en onbegrip.

Het IKV probeert in de stad Gostivar, waar Albanezen de meerderheid vormen, de verhoudingen tussen de verschillende etnische groepen te verbeteren via het 'Inter-Ethnic Project Gostivar' (IPG). IPG organiseert activiteiten die voor verschillende etnische groepen relevant zijn en waarbij de groepen ook samenwerken. IPG is sinds de start in 2000 sterk gegroeid en heeft inmiddels samen met lokale partners en met steun van het IKV ongeveer 35 multi-etnische projecten opgezet. Alleen al in 2002 zijn 22 projecten georganiseerd of gefinancierd. Zo geeft IPG de lokale krant 'stem van Gostivar' uit in drie talen, is er een drugspreventieproject gestart en zijn er zeer actieve multi-etnische jongerenclubs die verschillende IPG-projecten steunen.

Student Lennaert Boekweit zette tijdens zijn stage bij IPG een multi-etnische schaakcursus voor kinderen op: "Sport verbreedert en dus is het logisch dat IPG ook sportprojecten ontwikkelt. Schaken is populair in Gostivar. De werving van meisjes en jongens voor de schaakcursus was dan ook geen enkel probleem. Wekelijks kreeg een vaste groep van veertien leerlingen uit verschillende etnische groepen schaakonderricht. Het is erg belangrijk dat kinderen die een verschillende taal spreken, gescheiden onderwijs krijgen en elkaar in het normale leven zelden ontmoeten, tegenover elkaar zitten achter een schaakbord."

Bijzondere ontmoeting tussen een Mufti en een priester

IPG organiseerde het afgelopen jaar een ontmoeting tussen de mufti en de priester, het eerste rechtstreekse contact tussen beide religieuze leiders in meer dan vijf jaar. Aan deze ontmoeting waren verschillende voorbereidende gesprekken voorafgegaan. Een concrete activiteit om de nieuwe samenwerking handen en voeten te geven, was snel gevonden: het opknappen van de gemeenschappelijke begraafplaats. Mensen uit de verschillende etnische groepen hebben er waterkranen geïnstalleerd, bankjes geplaatst en de wandelpaden verbeterd. Het project is met een gemeenschappelijke religieuze ceremonie geopend. Dankzij dit project zijn de contacten tussen kerk en moskee verbeterd en is een basis gelegd voor verdergaande samenwerking.

“IPG leidt tot beter begrip”

“Wat me erg aansprak, was dat het Inter-Ethnic Project Gostivar (IPG) van onderaf probeert verschillende bevolkingsgroepen te laten samenwerken. Achteraf kan ik zeggen dat deze lokale aanpak succesvol is. Hoewel het wantrouwen en de vooroordelen soms onoverbrugbaar lijken, leren de deelnemers elkaar beter begrijpen. Macedonische meisjes nodigden bijvoorbeeld Albanezen uit voor hun verjaardag omdat ze samen bij het IPG betrokken waren. In een etnisch gescheiden samenleving is dat een grote stap.

Verder heeft het ‘*Cemetery Project*’ veel indruk op me gemaakt. Aan de ene kant van de begraafplaats staan de statige zwarte graven van de orthodoxe Macedoniërs, aan de andere kant de veelal kleine witte graven van de islamitische Albanezen. Aan beide zijden was de begraafplaats enorm verwaarloosd. Na overleg met de religieuze leiders is begonnen met renovatie. De leiders hadden elkaar vijf jaar niet gesproken, maar spraken beiden hun zegen uit over het project.”

Student Lennaert Boekweit liep in 2002 stage bij het IPG

Aangezien de problemen tussen etnische groepen niet beperkt zijn tot Gostivar, gaat het IKV de succesvolle strategie van IPG uitbreiden naar de stad Kumanovo, in het noorden van Macedonië nabij Kosovo. Eind 2002 is het IKV begonnen met voorbereidingen voor een lokaal kantoor dat in april 2003 is geopend.

IPG krijgt in Nederland steun van de protestantse kerk Gaanderen-Slangenburg en de katholieke gemeente Westwoud. Novib en Hivos zijn de grote donoren voor het IPG-programma.

Citizens' Pact: versterkte organisatie en vernieuwde activiteiten

In 1999 kwam het Stabiliteitspact voor Zuidoost-Europa tot stand met als doel het bevorderen van grensoverschrijdende samenwerking en verankering van de regio in Europa. In datzelfde jaar startte het IKV, samen met lokale partners, het *Citizens' Pact for South Eastern Europe*. Dit netwerk van burgers en lokale gemeenschappen wil bijdragen aan stabiliteit op de Balkan en bevordert regionale projecten van jongeren, gemeenten en burgergroepen. Dit programma wordt mogelijk gemaakt met financiële steun van Novib en Hivos.

Begin 2002 is het secretariaat verhuisd van Podgorica naar Novi Sad. Kort daarop is een ingrijpende reorganisatie doorgevoerd om de besluitvorming over prioriteiten en projecten te versnellen en het rendement van het netwerk te vergroten. De nieuwe ploeg medewerkers van het secretariaat heeft in 2002 de meeste leden van het *Citizens' Pact* bezocht. Hieruit zijn verschillende goede ideeën voortgekomen. Het aantal leden van het *Citizens' Pact* nam in 2002 ook toe; er zijn nu twintig gemeenten die lid zijn en tachtig jongeren- en burgerorganisaties.

In het voorjaar van 2002 startte een campagne om de visumplicht, zowel binnen Zuidoost-Europa als ten opzichte van de Schengenlanden, af te schaffen. De campagne kreeg veel publiciteit en leidde tot nieuw enthousiasme in het netwerk. Verschillende activiteiten volgden, zoals een ontmoeting op een brug over de Donau, tussen Ilok (Kroatië) en Backa Palanka (Servië), en het verzamelen van handtekeningen tijdens het grote culturele Exit Festival in Novi Sad, in juli 2002. In oktober was er een internationale dag voor de ondertekening van de petitie die voor de campagne is opgesteld. De coördinatie hiervan was in handen van een Nederlandse stagiaire van de Universiteit van Maastricht, Merle Achten.

“Ik wil niet bang hoeven zijn om mijn mening te verkondigen”

“Ik was betrokken bij het project ‘Voor de toekomst zonder grenzen’ dat ondersteund werd door het *Citizens' Pact* in het kader van de ‘*Visa Campagne*’. Doel van dat project was lobbyen voor het afschaffen van het visumregime in Zuidoost-Europa. In juni 2002 hebben we een symbolische actie georganiseerd op de grensbrug tussen Backa Palanka (Servië) en Ilok (Kroatië). Daarmee wilden we steun krijgen voor de versoepeling van het visumregime tussen het Servië en Kroatië. Tegelijkertijd wilden wij onze bereidheid benadrukken om actief deel te nemen aan de opbouw van goede regionale samenwerking tussen beide landen.

Via het algemeen secretariaat van *Citizens' Pact* kwam ik in contact met het werk van het IKV. Sindsdien heb ik met verschillende IKV-medewerkers samengewerkt. We spraken altijd op gelijke voet en de samenwerking was steeds prettig en constructief.

Sinds 1992 ben ik onafhankelijk journalist en vanaf 1994 heb ik actief deelgenomen aan talloze anti-oorlogsdemonstraties en civiele initiatieven. Ik wil leven in een land waarin ik niet bang hoeft te zijn om mijn mening te verkondigen en waar basale democratische principes zoals waarheid, verantwoordelijkheid, tolerantie en mensenrechten gerespecteerd worden.”

Marija Gajicki is bestuurslid van het Citizens' Pact

Voor en door de gemeenten binnen het netwerk zijn aparte bijeenkomsten georganiseerd over grensoverschrijdende problemen met betrekking tot water en over grensoverschrijdende projecten ter bevordering van de interetnische tolerantie. Vertegenwoordigers van de OVSE en andere internationale organisaties namen aan beide bijeenkomsten deel.

Met financiële steun van het *Citizens' Pact* werden diverse interessante activiteiten gerealiseerd, zoals een internationaal zomerkamp voor kinderen in Nis (Zuid-Servië) en een internationaal theaterfestival in Tuzla (Bosnië-Herzegovina).

Een tussentijdse evaluatie van het *Citizens' Pact* leidde tot heftige discussies over de toekomst van het netwerk. Er is behoefte aan toespitsing en meer tijd voor gestage ontwikkeling van het netwerk en de projectactiviteiten, aldus de secretariaatsmedewerkers en initiatiefnemers van het eerste uur.

Op de jaarvergadering in Sofia in december 2002 worden drie prioriteiten vastgesteld: voortzetten en versterken van de visumcampagne, starten van een campagne om de interetnische tolerantie en samenwerking te versterken via protocollen van gemeentebesturen en lokale burgerorganisaties en de ontwikkeling van een programma dat de positie van jongeren centraal stelt.

De visumcampagne van het *Citizens' Pact* trok veel media aandacht

Kasjmir: vredesopbouw via partnerschap

Kasjmir is, sinds India en Pakistan ruim een halve eeuw geleden onafhankelijk werden, de twistappel van deze twee nucleaire grootmachten. De dreiging dat het conflict over Kasjmir tot een kernoorlog zou kunnen leiden, was begin 2002 voelbaar tot ver buiten de regio.

Het IKV was in 2000 en 2001 betrokken bij seminars van anti-kernwapenactivisten uit zowel Pakistan als India. Hun strategie was en is om de regeringen in Islamabad en Delhi aan te spreken op hun verwerpelijke beleid van het opstuwen van de wapenwedloop. Het IKV koos ervoor zich te concentreren op het conflict in Kasjmir zelf. Reden voor die keuze was enerzijds dat beide grootmachten Kasjmir gebruiken als excuus voor hun wapenwedloop, anderzijds dat de bevolking van Kasjmir in een wurggreep wordt gehouden door zowel politie en leger van India als vanuit Pakistan gesteunde militanten.

In Kasjmir is de *“Jammu & Kashmir Coalition for a Civil Society”* (JK CCS) actief die, onafhankelijk van politieke en religieuze invloeden, op het lokale niveau het conflict onder handen neemt. De coalitie doet dat bijvoorbeeld door schenders van mensenrechten aan te klagen, jongeren te stimuleren om te zoeken naar alternatieven voor geweld, internationale aandacht en allianties te zoeken en vrouwen te ondersteunen die zich organiseren tegen vernedering en verkrachting door de strijdende partijen.

Het IKV startte met de JK CCS in 2002 een samenwerkingsverband. Doel is om aan de basis activiteiten te ondernemen ter versterking van de *civil society* in Kasjmir en om op een hoger politiek niveau te lobbyen voor internationale bemoeienis met Kasjmir en aanwezigheid van de Europese Unie in het gebied.

In 2002 is onder andere ingezet op organisatorische versterking van de JK CCS en ondersteuning en aanmoediging van hun activiteiten, zoals de publicatie van een brochure over henzelf, het organiseren van een campagne om de deelstaatverkiezingen waar te nemen en de uitgave van een rapport met bevindingen. Verder is in 2002 gewerkt aan het doorbreken van het isolement van burgeractivisten in Kasjmir. Dat gebeurde onder andere door henzelf en hun werk bekend te maken in Nederland en bij de Europese Commissie in Brussel. Namens het IKV hebben Mient Jan Faber en Marjan Lucas werkbezoeken gebracht aan Kasjmir. Bovendien is tijdens de Vredesweek de vredesactivist Parvez Imroz uitgenodigd voor werkbezoeken aan de EU in Brussel, het ministerie van Buitenlandse zaken in Den Haag, ontmoetingen met Nederlandse NGO's en interviews met de Nederlandse pers.

Parallel aan dit partnerschapsproject *‘Peacebuilding in Kashmir’* kreeg het project *‘Dwarsliggers’* dankzij de intensieve samenwerking van beide projectleiders concrete vorm, met Parvez Imroz uit Kasjmir als één van de deelnemende *‘dwarsliggers’*.

ICCO financierde het pilotproject in 2002 en is geïnteresseerd in het vervolg dat er in 2003 aan gegeven wordt.

Communicatie en publiciteit in 2002

Publiciteit en communicatie spelen een centrale rol bij het werk van het IKV. Dit volgt uit de opdracht die het IKV zichzelf gesteld heeft: het betrekken van mensen bij vraagstukken van oorlog en vrede. Het IKV kan via de media zijn doelgroepen aanspreken en betrekken bij zijn werk. Het informeren van media over onze stellingnamen en ons werk is dan ook een belangrijke taak, vooral voor de medewerkster communicatie. De onderwerpen die de publicitaire agenda van 2002 vooral bepaalden, waren Srebrenica en Irak.

Srebrenica

Begin maart reisde Netwerk (NCRV) met enkele IKV'ers naar Srebrenica om een uitzending te wijden aan de conclusies van het IKV-rapport 'Srebrenica, de genocide die niet werd voorkomen'. De uitzending van eind maart, twee weken vóór de presentatie van het NIOD-rapport, zorgde voor een hausse van publiciteit. Hiermee wist het IKV stevig de toon te zetten voor de presentatie van het NIOD-rapport.

Tijdens de presentatie van het NIOD-rapport in de Ridderzaal sprak prof. Blom over de vele Bosnische moslimmilitairen die, toen de inval van de Serviërs dreigde, een heenkomen zochten via de bossen. De vrouwen van Srebrenica beschouwden deze uitspraak als een belediging omdat het merendeel van deze mannen (veelal ongewapende) burgers waren. De uitspraak was voor de delegatie aanleiding om de Ridderzaal te verlaten. Een paar dagen later gaf prof. Blom aan de delegatie toe dat er sprake was van een ernstige fout in de samenvatting van het NIOD-rapport.

Het NIOD-rapport concentreerde zich sterk op de aanloop naar de uitzending van de Nederlandse militairen. Gevolg was dat de politieke en maatschappelijke discussie zich vooral richtte op de politieke besluitvorming rond de uitzending. De parlementaire enquête die in het najaar plaatsvond, kreeg nog maar nauwelijks publieke aandacht, de media versloegen de verhoren plichtmatig. Het IKV probeerde continu te reageren op de verhoren vanuit het perspectief van de overlevenden en nabestaanden. Vooral in Bosnië-Herzegovina vond de berichtgeving van het IKV (in het Bosnisch vertaald) haar weg in de publiciteit. In Nederland leek Srebrenica nog maar nauwelijks een issue.

Irak

Na 11 september 2001 verklaarde de VS de oorlog aan het internationaal terrorisme. Het IKV pleitte van meet af aan voor aanpak van het internationaal terrorisme onder bepaalde voorwaarden, zoals het bewaken van de belangen van burgers (in Afghanistan) en het inschakelen van de Verenigde Naties. Ook wat betreft Irak ging het IKV uit van de positie van de burgers. Zij zuchtten al bijna dertig jaar onder het regime van Saddam Hoessein en zagen een Amerikaanse aanval als een gelegenheid om van een brute dictator af te komen.

Met de toenemende Amerikaanse druk op Saddam Hoessein en de VN, polariseerde de discussie in Nederland: je was voor of tegen een oorlog. Het IKV nam *regime change* als uitgangspunt, maar verbond een aantal voorwaarden aan militaire ingrijpen, zoals een VN-mandaat, aandacht voor de veiligheid van de Irakese bevolking, een duidelijk post-Saddamscenario, en het in kaart brengen van de regionale consequenties.

Het feit dat het IKV in het najaar weigerde een brief van de Raad van Kerken over de dreigende oorlog te ondertekenen, zette veel kwaad bloed. De meeste vredesorganisaties in binnen- en buitenland richtten zich tegen de dreigende stappen van de VS. Het

IKV bleef echter vasthouden aan solidariteit met de Irakezen en probeerde het Irakese geluid in de media voor het voetlicht te krijgen. Dit is helaas maar mondjesmaat gelukt.

Andere onderwerpen waarmee het IKV in 2002 de publiciteit haalde: de vredesmars die op oudejaarsdag plaatsvond in Jeruzalem, de bevindingen van Nederlandse waarnemers die in het kader van het project *United Civilians for Peace* naar Israël en Palestina afreisden, het project Democratisering in Oost-Kroatië, het *Inter-Ethnic Project Gostivar* (IPG) in Macedonië, het project *Community Building Mitrovica* in Kosovo, en natuurlijk de jaarlijkse Vredesweek.

Nieuwsbrief

Net als voorgaande jaren is de nieuwsbrief in 2002 vier keer (in een oplage van 14.000 stuks) verstuurd naar achterban en geïnteresseerden. De nieuwsbrief wil mensen informeren over werk en stellingnamen van het IKV en onze partners.

Website

Het aantal mensen dat onze website bezoekt, stijgt nog steeds. In 2002 verdubbelde het aantal hits tot bijna 20.000. Vooral de Srebrenicadiscussie in maart en april deed het aantal hits flink stijgen. In 2002 hebben voorbereidende gesprekken en een inventarisatie van wensen plaatsgevonden voor vernieuwing van de website. Die vernieuwing zal in 2003 plaatsvinden. Op de perspagina van de IKV-website staat een overzicht van persberichten en artikelen van het IKV in 2002.

Brede woordvoering

Het dagelijks bestuur heeft in maart 2000 het belang onderkend van een brede woordvoering. Doel is een breder beeld te geven van het IKV als beweging, meerdere doelgroepen aan te spreken, het IKV minder afhankelijk te maken van één persoon, de woordvoering te professionaliseren en meer publiciteit te genereren. De brede woordvoering is tot nu toe maar moeizaam van de grond gekomen. Het blijft onze inzet om een breder beeld van het IKV voor het voetlicht te krijgen.

Servische televisie interviewt projectleider Dion van den Berg over de visumcampagne

Partners

Het IKV verricht zijn werkzaamheden in nauwe samenwerking met andere maatschappelijke organisaties in Nederland. Dit leidt tot synergie, waardoor initiatieven meer politieke impact en maatschappelijk bereik hebben. Omdat het IKV niet beschikt over structurele financiering (behalve beperkte vaste bijdragen van de kerken) is samenwerking ook belangrijk om de financiële middelen te verwerven die voor het realiseren van de doelstellingen noodzakelijk zijn. Hieronder staan de belangrijkste partners beschreven.

Kerken

Het IKV is opgericht door de Nederlandse kerken en werkt traditiegetrouw intensief samen met de lidkerken. Zij benoemen de leden van het Beraad, het hoogste orgaan van het IKV. Het is de taak van de Beraadsleden om de samenwerking van het IKV met hun kerk te faciliteren. De afgelopen jaren heeft het IKV veel geïnvesteerd in het innoveren van de samenwerking met de lidkerken, door bijvoorbeeld te komen tot concrete samenwerkingsprojecten. In 2001 en 2002 hebben consultaties plaatsgevonden met de SoW-kerken, de Algemene Doopsgezinde Sociëteit, de Evangelische Broedergemeente en vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk.

Het IKV heeft zich ook aangesloten bij de projectgroep 'Geweld niet gewild' van de Raad van Kerken in Nederland, die de Nederlandse invulling vormt van het *'Ecumenical Decade to Overcome Violence'* van de Wereldraad van Kerken. In dit verband heeft het IKV onder andere een oecumenische gebedsdienst voor Israël en Palestina georganiseerd. Verder zijn samenwerkingsprojecten gerealiseerd met de Remonstrantse Broederschap en Kerk in Actie.

Pax Christi

Al sinds de oprichting onderhoudt het IKV een intensieve samenwerking met Pax Christi. Beide organisaties organiseren jaarlijks de Vredesweek en werken in diverse andere projecten en professionaliseringstrajecten nauw samen. IKV en Pax Christi vertonen grote overeenkomsten in missie, doelstellingen en identiteit. De verschillen hierin zijn complementair van karakter. Eenzelfde overlapping en complementariteit is zichtbaar op het niveau van projecten. De afgelopen jaren is de samenwerking op het niveau van afzonderlijke projecten en professionalisering van het beheer geïntensiveerd. De samenwerking in het kader van de Vredesweek is toegenomen evenals de uitwisseling en contacten tussen de betrokken projectleiders.

ICCO

Het IKV heeft in het jaar 2000 een strategische samenwerkingsovereenkomst met ICCO ondertekend. Beide organisaties hebben veel gemeen wat betreft hun interkerkelijke identiteit, maatschappelijke positie en doelstellingen. Ze zijn complementair in missie, werkgebied, financieringsbronnen en partnernetwerken. Bovendien hebben ze met hun gezamenlijke netwerken een waardevolle kennis- en ervaringsbron beschikbaar en zijn ze beiden actief in politieke lobby en *advocacy* omtrent ontwikkelingsvraagstukken.

De samenwerking heeft geleid tot intensieve samenwerking in bewustwordingsactiviteiten in Nederland (Dwarsliggers en Vredesweek), de politieke lobby inzake het Midden-Oosten (*United Civilians for Peace*) en projectmatige en personele samenwerking in verschillende gebieden. De samenwerkingsovereenkomst met ICCO loopt op 30 juni 2003 af. Beide organisaties hebben in 2003 besloten om de samenwerking te continueren.

Hivos en Novib

Het IKV is een strategische partner in het Zuidoost-Europaprogramma van de ontwikkelingsorganisaties Hivos en Novib. In dit kader voert het IKV een regionaal programma (*Citizens' Pact for South-Eastern Europe*) en enkele projecten in Bosnië, Kosovo en Macedonië uit. In 2002 is het Zuidoost-Europaprogramma van Hivos extern geëvalueerd. De rol van het IKV hierin kreeg een zeer positieve beoordeling, reden voor Hivos en IKV om de samenwerking voort te zetten. Ook heeft Hivos belangstelling om de band met het IKV te versterken door samen te werken in politieke lobby en eventueel in andere regio's, zoals Azië.

Hoewel Novib de conclusies uit het evaluatierapport onderschrijft, wil deze organisatie vanwege verschuivingen in haar beleid de samenwerking met het IKV in Zuidoost-Europa vanaf 2003 afbouwen. Novib en IKV zullen in de loop van 2002 overleggen over mogelijke samenwerking op andere terreinen. Het lidmaatschap van het IKV van de Algemene Vergadering van NOVIB en de samenwerking in het kader van *United Civilians for Peace* worden in ieder geval voortgezet.

Overige organisaties

Kerkelijke en oecumenische organisaties

Het IKV werkt nauw samen met maatschappelijke organisaties met een kerkelijke en/of oecumenische identiteit. Tijdens de Vredesweek vliegen de Wilde Ganzen sinds 2001 voor het werk van het IKV. Samen met Oikos heeft het IKV een voorstel voor een oecumenisch gesprekscentrum, Babylon, ontwikkeld.

Projectmatige samenwerking

Binnen zijn projecten werkt het IKV nauw samen met landelijke en plaatselijke maatschappelijke organisaties. Voorbeelden zijn het Algemeen Bureau Katholiek Onderwijs, Attak, Artsen zonder Grenzen, Centrum Kontakt der Continenten, Care Nederland, het Europees Centrum voor Conflictpreventie, Forum, Loesje, *Musicians without Borders*, *Press Now*, *Women in Black* en Vrouwen voor Vrede op de Molukken.

Studiebijeenkomsten

Het IKV wisselt inhoudelijke deskundigheid uit en organiseert studiebijeenkomsten met Instituut Clingendael en andere onderzoeksinstituten. Zo organiseren we een jaarlijks seminar met de Geestelijke Verzorging in de krijgsmacht en het Instituut Defensieleergangen. Ook werkt het IKV samen met universiteiten, met name de vakgroep Politologie van de Universiteit van Amsterdam, het Vredescentrum van de Technische Universiteit Eindhoven en het Centre for International Conflict Analysis and Management van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Lidmaatschap van coalities en organisaties

Het IKV maakt deel uit van de Campagne Wereldburgers.nl en *United Civilians for Peace*. IKV is lid van het *One World*-netwerk, de Algemene Vergadering van Novib en het Algemeen Bestuur van de Europese Beweging in Nederland. Bovendien is het IKV vertegenwoordigd in de NCDO en het bestuur van Oikos.

Donoren

Naast de reeds genoemde donoren, ontvangt het IKV subsidies van Cordaid, de Haëlla-Stichting, NCDO, de Stichting Katholieke Noden, Projecten in Nederland en diverse ordes en congregaties. Verder dragen gemeenten en lokale groepen in het kader van horizontale linking ook financieel aan projecten bij.

Internationale netwerken

De voornaamste netwerken waarin het IKV participeert, zijn:

Helsinki Citizens' Assembly

Het IKV behoort tot de oprichters van het internationale netwerk van burgergroepen *Helsinki Citizens' Assembly* (hCa) en is sindsdien één van de actiefste deelnemers. Aan het in 1990 opgerichte netwerk zijn momenteel veertig burgergroepen in Oost- en West-Europa verbonden, met zwaartepunt in Zuidoost-Europa en de Zuidelijke Kaukasus. Het IKV is verantwoordelijk voor de internationaal-politieke coördinatie.

Netwerk in het Midden-Oosten

Na de aanslagen van 11 september hebben verschillende organisaties in het Midden-Oosten en de Kaukasus een *Middle East Citizens' Assembly* opgezet. Dit netwerk staat nog in de kinderschoenen en overlapt met het netwerk van de Euro-Arabische dialoog.

Citizens' Pact for South-Eastern Europe

Het IKV is nauw betrokken bij het Citizens' Pact for South-Eastern Europe. Dit netwerk is ontstaan als reactie op de totstandkoming van het Stabiliteitspact voor Zuidoost-Europa. Het Citizens' Pact wil regionale samenwerking tussen burgergroepen en gemeenten bevorderen en het Stabiliteitspact kritisch volgen. Speerpunt is een politieke campagne om het vrije verkeer van personen in Zuidoost-Europa en tussen Zuidoost-Europa en de rest van Europa te bevorderen.

Dialoog in de Kaukasus

De hCa-kantoren in de Zuidelijke Kaukasus en het IKV werken nauw samen in de *Transcaucasian Dialogue*. Dit netwerk heeft als forum voor regionale en grensoverschrijdende samenwerking en *peoples' diplomacy* de nodige resultaten geboekt, zoals het vrijkrijgen van 500 krijgsgevangenen tijdens de oorlog in Nagorno-Karabach. Huidige activiteiten betreffen de soldaten die door de Armeens-Azerbeidzjaanse conflicten zijn verdwenen en het creëren van *trust zones* in de grensstreek tussen Armenië, Azerbeidzjan en Georgië.

Kerkelijke netwerken

Het IKV heeft de afgelopen jaren geïnvesteerd in de relaties met internationale kerkelijke netwerken, zoals de Wereldraad van Kerken (WCC) en de Conferentie van Europese Kerken (CEC).

Samenwerking met overheden en internationale gouvernementele organisaties

Het IKV is een autonome organisatie. Hoewel we voor een aanzienlijk deel afhankelijk zijn van overheidsfinanciering nemen we zonder last of ruggespraak eigen posities in en oefenen we, waar nodig, kritiek uit op diezelfde overheden. Het IKV is een organisatie die een kritische dialoog voert met overheden met als doel om op basis van wederzijds respect en met inachtneming van wederzijdse verantwoordelijkheden en deskundigheid te streven naar een zo vreedzaam mogelijke wereld. Hetzelfde kan worden gezegd van over onze partners in conflictgebieden. Door samen te werken zijn we bovendien beter in staat deze dialoog te voeren.

Naast intensieve contacten en uitwisseling met het ministerie van Buitenlandse Zaken, diverse Nederlandse ambassades en het ministerie van Defensie, onderhoudt het IKV relaties met de Staten-Generaal, met name de Vaste Kamercommissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie.

In het kader van de horizontale linking werkt het IKV samen met een groot aantal gemeentebesturen in Nederland, het Platform Gemeentelijk Vredesbeleid en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. In het kader daarvan vindt een beleidsdialoog plaats, waarmee het IKV gemeenten actief bij internationale samenwerking wil betrekken.

Het IKV heeft goede toegang tot en werkt intensief samen met diverse geledingen binnen internationale gouvernementele organisaties. Zo hebben we contacten met de diverse kantoren van de OVSE, het Joegoslavië-Tribunaal, UNMIK, UNHCR, *Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina*, het NAVO-hoofdkwartier, diverse NAVO-vertegenwoordigingen, het Stabiliteitspact, de Raad van Europa, de Europese Commissie en het Europees Parlement.

Jaarrekening 2002

Balans per 31 december 2002

ACTIVA	2002	2001
	€	€
Materiële vaste activa		
Gebouw	132.745	140.307
Inventaris	31.514	25.585
	<hr/>	<hr/>
	164.259	165.892
 Vlottende activa		
Debiteuren	3.091	1.800
Nog te ontvangen/voorstuitbetaalde posten	266.833	56.590
Liquide middelen	1.445.430	1.697.884
	<hr/>	<hr/>
	1.715.354	1.756.274
	<hr/>	<hr/>
	1.879.613	1.922.166
 PASSIVA		
	2002	2001
	€	€
Eigen vermogen		
Werkreserve	0	353.702
Bestemmingsreserves	0	0
	<hr/>	<hr/>
	0	353.702
 Vorzieningen		
Reorganisatie Voorziening	0	0
Voorziening onderhoud gebouw	9.619	35.114
Suppletievoorziening	10.209	10.209
	<hr/>	<hr/>
	19.828	45.323
 Langlopende schulden		
Participatielening o/g	158.823	158.823
Uitgelote, nog niet betaalde participatiebewijzen	41.464	42.273
Te betalen rente lening	64.404	58.707
	<hr/>	<hr/>
	264.691	259.803
 Kortlopende schulden		
Projecten	727.342	889.921
Nog te betalen/voorstuitontvangen posten	148.442	154.822
	<hr/>	<hr/>
	875.784	1.044.743
	<hr/>	<hr/>
	1.160.303	1.703.571

Rekening van lasten en baten

BATEN

	rekening 2002	rekening 2002 in vergelijking met begroting 2002 en rekening 2001	rekening 2001	begroting 2002
	€	€	€	€
Saldo begin boekjaar	889.921	162.579		
Subsidies Hivos	640.083	640.083	440.167	
Subsidies ICCO	272.440	272.440		
Subsidies Novib	211.554	211.554	317.646	
Subsidies overig	515.382	515.362	742.845	2.191.754
Subsidies Subtotaal		1.639.459	1.500.658	2.191.754
Financiële acties (incl WG)	306.519	306.519	241.566	200.000
Bijdragen kerken	103.999	103.999	99.241	95.000
Bijdrage IKV	280.591	280.591	211.809	276.095
Overige baten	126.530	126.530	137.728	72.780
TOTALEN	3.347.018	2.619.676	2.191.002	2.835.629

Opmerkingen

- 1 De kolom 'rekening 2002 in vergelijking met begroting 2002 en rekening 2001' is slechts opgenomen om de resultaten behaald in 2002 eenvoudiger te kunnen vergelijken met de begroting van 2002 dan wel de rekening van 2001. Dit is gedaan in verband met de invoering van een nieuw model voor de rekening van baten en lasten in 2002.
- 2 Saldo begin boekjaar in de kolom 'rekening 2002 in vergelijking met 2001' betreft het beginsaldo 2002 verminderd met het eindsaldo 2002.
- 3 In voorgaande jaren werd dit saldo (zie opmerking 2) niet in de rekening van baten en lasten opgenomen.

LASTEN

	rekening 2002	rekening 2002 in vergelijking met begroting 2002 en rekening 2001	rekening 2001	begroting 2002
	€	€	€	€
Doorberekende beheerkosten	713.352	713.352	490.831	760.500
Beheerkosten	729.901	729.901	667.966	745.512
Activiteitenkosten	1.519.223	1.519.223	1.292.877	1.795.129
Bijdrage IKV aan projecten	280.591	280.591	211.809	276.095
Doorberekend aan projecten	-705.995	-705.995	-490.908	-760.500
Saldo eind boekjaar	727.342			
TOTALEN	3.264.415	2.537.072	2.172.574	2.816.736
Voordelig saldo 2002/2001	82.604	82.604	18.427	18.893
Resultaatbestemming:				
Werkreserve	42.604			
Dotatie voorziening professionalisering	40.000			

Personele samenstelling van het IKV (per 31 december 2002)

Beraad

Het IKV is in 1966 opgericht door de Nederlandse kerken met de opdracht problemen van oorlog en vrede te bestuderen, mensen in kerk en samenleving te informeren en passende actie aan te bevelen. Acht kerken zijn vertegenwoordigd in het Beraad van het IKV, dat één keer per maand bijeenkomt en het inhoudelijke beleid vaststelt. Het Beraad functioneert onafhankelijk van de kerken. Inhoudelijke beslissingen worden op basis van meerderheid genomen, waardoor het IKV niet per definitie de mening verwoordt van alle in het Beraad zittende kerken.

Samenstelling van het IKV-Beraad per 31 december 2002:

- Namens de **SoW-kerken** (Gereformeerde Kerken in Nederland, Nederlandse Hervormde kerk en de Evangelisch-Lutherse Kerk): Karel Blei, Marth ten Broek, Marijke van Grafhorst, John Grin, Laurens Hogebrink en Ries de Weerd
- Namens de **Rooms-Katholieke Kerk**: Paul van Aalst, Frans-Bauke van der Meer, Theo Brinkel en Gerda Klievink
- Namens de **Algemene Doopsgezinde Sociëteit**: Truus Dade en Frits Groeneveld
- Namens de **Remonstrantse Broederschap**: Foeke Knoppers
- Namens de **Oud-Katholieke Kerk**: Jan Giskes, Frans van Sark
- Namens de **Evangelische Broedergemeente**: Henk Esajas
- Cees van der Steen is waarnemer namens de **Basisbeweging Nederland**
- Ineke Bakker is waarnemer namens **Raad van kerken in Nederland**

Dagelijks Bestuur

Het Dagelijks Bestuur zorgt voor de ontwikkeling, de uitvoering en de evaluatie van het IKV-beleid en neemt besluiten over de dagelijkse gang van zaken. Het Dagelijks Bestuur komt één keer per maand bijeen.

Samenstelling van het Dagelijks Bestuur:

- Paul van Aalst, (portefeuillehouder fondsenwerving en relaties met Pax Christi), organisatieadviseur
- Karel Blei, (portefeuillehouder kerken en vredesweek), voormalig secretaris-generaal van de Nederlandse Hervormde Kerk
- Jack Bogers, (portefeuillehouder Zuidoost-Europa), oud-wethouder gemeente Wageningen
- Herman Brouwer, (portefeuillehouder vredesweek en mondiaal onderwijs), voorzitter IKV-Friesland
- Frank de Graaf (penningmeester), senior onderzoeker economische faculteit, Universiteit van Amsterdam
- Marijke van Grafhorst, (voorzitter), mondiaal educatieconsulent

- John Grin, (portefeuillehouder defensievraagstukken), universitair docent bestuurskunde, Universiteit van Amsterdam
- Mieke Punt, (portefeuillehouder kerken), directeur Diakonaal-Maatschappelijk Activeringscentrum Zuid-Holland
- Peter van der Vlies, (portefeuillehouder bewapeningsvraagstukken, vertegenwoordiger bestuur Oikos), stafmedewerker *European Centre on Pacific Issues* (ECSIEP)
- Lambrecht Wessels, (portefeuillehouder Midden-Oosten en Noord-Afrika), universitair docent, *the European Network University*, Universiteit van Amsterdam

Het IKV-secretariaat:

Het IKV-secretariaat voert de door het Dagelijks Bestuur opgedragen taken uit en staat het Dagelijks Bestuur bij inzake de ontwikkeling, de uitvoering en de evaluatie van het IKV-beleid. Verder voert het secretariaat de secretariaatswerkzaamheden voor het Beraad, het DB en de IKV-werkgroepen uit.

Samenstelling van het IKV-secretariaat:

- Hans van Alphen, administratief medewerker
- Dion van den Berg, projectleider Balkan en *Citizens' Pact*
- Puco Danilovich, projectmedewerker Balkan
- Lidewij Disbergen, projectmedewerker Kaukasus en Kosovo
- Rick Gleichmann, administratief medewerker
- Mient Jan Faber, algemeen secretaris
- Albert van Hal, projectleider Macedonië
- Belinda ten Have, directiesecretaresse
- Greet Hulshof, financieel-administratief medewerker
- Wim de Jong, financieel-administratief medewerker
- Wilco de Jonge, directeur
- Jannie Kuik, projectleider vredesweek en Israël en Palestijnse gebieden
- Joop Lenterman, publiciteit/vredesweek (vrijwilliger)
- Marjan Lucas, projectleider Srebrenica en Kasjmir
- Juul Muller, medewerker communicatie en publiciteit
- Jan Jaap van Oosterzee, projectleider Marokko en organisatievernieuwing
- Loes van Rosse, projectleider Dwarssluggers
- Jacqueline Schardijn, financieel coördinator
- Hans Schouwenburg, publicaties (vrijwilliger)
- Miriam Struyk, projectleider Bosnië en Kosovo

Werkzaam op verzoek van het IKV in het buitenland:

- Erwin Brouwer, Internationaal Adviseur voor het programma '*Community Building Mitrovica*' (Kosovo)
- Cintha van den Hanenberg, Internationaal Adviseur voor het Citizens' Pact (tot september 2002), Novi Sad (Servië)
- Bert van der Linde, *Liaison Officer* voor het programma 'Democratisering in Oost-Kroatië', Osijek (Kroatië)
- Danijela Bogdanovic, assistent van de liaison officer voor het programma 'Democratisering in Oost-Kroatië', Osijek (Kroatië)
- Siegfried Woeber, Internationaal Adviseur van hCa-comités in Georgië, Azerbeidzjan en Armenië

Summary IKV Annual Report 2002

In 2002, the two main events for IKV were Srebrenica and Iraq. Both caused a lot of commotion inside and outside IKV. But of course IKV also continued working on other projects in different conflict areas like Kashmir, the Balkans, Israel and Palestine.

Srebrenica

In the spring of 2002, IKV published the brochure "Srebrenica, the genocide that wasn't prevented" in the English and Bosnian language. In this brochure, IKV concluded that the genocide probably could have been prevented if Dutchbat had reacted differently, before and after the fall of the enclave.

The IKV report attracted a lot of attention in the media until the appearance of the report of the Dutch Institute for War Documentation (NIOD). The content of this report was disappointing for IKV. In the report very little was said about the responsibilities of Dutchbat during the events in July 1995. Nor was an explanation given for the reasons why the defence of the enclave and the protection of the refugees failed. NIOD took the view that the decision about the deployment of Dutchbat in 1993 was a wrong decision, which almost inevitably led to the massacre in Srebrenica. IKV disagrees with this view and finds it unacceptable. As a result of the NIOD-report, the Dutch government resigned. The government took this decision because of the mistakes that were being made since 1993 and because they felt responsible for the fact that the international community had failed to protect the population in the safe areas. Unfortunately, the Dutch government did not feel obligated to apologize.

The Dutch Parliament established a parliamentary inquiry commission that did not, despite requests from IKV, hear the people who survived the Srebrenica genocide.

Iraq

In the second half of 2002, more and more attention was given to the situation in Iraq. While most of the peace organisations were against an invasion by the United States, IKV choose not to oppose a war against Iraq under certain conditions, out of solidarity with the Iraqi population. In the beginning of November, IKV issued an official position. IKV felt that a regime change was necessary for the liberation of the Iraqi people. Saddam Hussein was not only a danger to its own people but also to the region and the rest of the world. However, IKV did not approve of an unilateral invasion of Iraq by the United States. In the spring of 2003 the United States of America and United Kingdom invaded Iraq and brought an end to the regime of Saddam Hussein.

Other important projects

Eastern Croatia

Since a couple of years IKV is coordinating a project called "Democratisation in Eastern Croatia". IKV worked together with Dutch municipalities and municipalities and groups in East-Croatia on a range of issues like inter-ethnic cooperation, youth policy, sports facilities, water management and waste disposal. During 2002 various activities took place in the Netherlands and in Eastern Croatia. In March a group of Croats visited the Netherlands in the week of the local elections. A lot of publicity was given to this visit and good relationships were built with local politicians. In the fall of 2002, IKV organised

a seminar on cross border cooperation. During this seminar a campaign was launched for the abolition of visa regulations.

Community Building Mitrovicia

IKV is since several years running a project in the north of Kosovo, in the city of Mitrovicia. In this city there is a strict separation between the Serbs who live in the north and the Albanians who live in the south. In 2001, IKV established the organisation Community Building Mitrovicia (CBM) with the aim to support community building in order to secure peace and security in Kosovo. CBM has since its establishment supported more than 40 organisations and in 2002 alone CBM carried out more than 50 projects. The result is that Serbs and Albanians have had different opportunities to meet and to discuss joint interests. CBM is now a well-known phenomenon in Mitrovicia and many people feel encouraged by CBM to embark in programmes on democratisation and inter-ethnic dialogue.

CBM is supported by a number of Dutch groups and municipalities. The representatives of two municipalities in Kosovo, Leposavic and Vushtrri, came to the Netherlands to meet the representatives of the municipalities of Barendrecht and Oostzaan. The representatives of Oostzaan in turn visited Vushtrri. Besides municipalities there are also Dutch organisations involved in the project. The organisation Musicians without Borders has organised workshops in Mitrovicia and the working committee Vught-Mitrovicia collected music instruments and school materials and arranged exchanges between pupils from Mitrovicia and pupils from Vught.

Inter-Ethnic Project Gostivar

In Gostivar, Macedonia, where citizens from all kind of different ethnic origins live, IKV started two years ago with the Inter-Ethnic Project Gostivar (IPG). The aim of this project is to improve the relationship between the different ethnic groups. IPG has organised several activities in which the ethnic groups interact with each other. In 2002, IPG among others organised a meeting between a mufti and a priest. This was their first meeting in five years time. In continuation of this meeting the mutual cemetery, where orthodox Macedonians as well as muslim Albanians are buried, was cleaned. IPG also publishes a local newspaper called 'Voice of Gostivar' in three languages, is running a drug prevention project and is supporting active multi-ethnic youth clubs which are involved in various IPG projects. IPG has grown substantially in the last years and has, in cooperation with local partners and support of IKV, initiated over 35 multi-ethnic projects. IKV has recently expanded its successful activities to Kumanovo, a city situated in the north of Macedonia near Kosovo.

Bosnia and Hercegovina

More than seven years after the Dayton Peace Accords, Bosnia and Hercegovina is still divided into two entities: the 'Federation' and the 'Serb Republic' and people still identify mostly with others from their own ethnic background. But positive developments have also taken place: through various projects and programmes, people from different ethnic groups co-operate more and more with each other, displaced persons continue to return to their homes and people indicted for crimes against humanity were arrested and brought to trial at the ICTY. In 2002, IKV supported the activities of Bosnian women. IKV and the hCa committee in Banja Luka together organised the project 'Women in B&H: be seen, be heard!' Women politicians and activists attended workshops and seminars about how to negotiate, how to give a press conference, and how to talk in public. IKV also supports the hCa youth network. This network is made up of hundreds of activ-

ists who organise different activities ranging from conferences to concerts, in order to strengthen the position of youth in Bosnia and Hercegovina. In cooperation with its partners in Bosnia, IKV also tried to promote the discussion on European and Bosnian integration. Workshops, radio shows and awareness raising campaigns were organised in order to enhance the internal integration in Bosnia and Hercegovina. Since 1999, IKV is coordinating a project in which three municipalities work together with the little town of Fojnica, situated in central Bosnia. The Dutch municipality of Rheden, the German municipality of Burgdorf and the Czech municipality of Cheb organised various activities which focused on the reintegration of the Croatian returnees in Foinica.

United Civilians for Peace

In 2002, IKV was also involved in Israel and Palestine through the work of observers sent to these areas for the project United Civilians for Peace (UCP). Two observer teams have visited Israel and Palestine. The first team stayed from February until May and largely focused on the support of humanitarian aid transports. However, their main activity was interviewing the inhabitants of Nabloes and Jenin, after a violent invasion in these cities. The interviews have been published in a report under the title 'The morning after'. The second team which spent time in Israel and Palestine from June till August focused on the situation concerning education in those areas. This team has published its findings in a report called 'You can't think...when your life is not in your hands'. In 2003, the UCP project will continue with short observer missions.

Morocco

Although the democratisation process in Morocco is evolving only slowly, progress is being made in 2002. The Moroccan and Dutch platforms did come one step closer towards the development of a joint agenda.

In 2002 IKV and the Association for Netherlands Municipalities (VNG International) organised an exchange project between the platform of Dutch and the platform of Moroccan municipalities. A Dutch delegation visited a conference organised by the Moroccan platform about participation of youth and women in Morocco and the interaction between Moroccan municipalities and non-governmental organisations (NGO's) held in Tetouan (Northern Morocco). IKV organised a youth project in Morocco in cooperation with the Moroccan youth association *Chouala*. A three day workshop on political participation of youth was held in Casablanca. The participants came from Morocco, Tunisia, Algeria, Palestine and the Netherlands and debated about the role of fundamentalists in politics. The workshop ended with an appeal to the politicians to take youth and their problems more seriously and a plan for a summer university about political development, peace and security in the Middle East and the Arab world.

Caucasus

In 2002, IKV supported local Helsinki Citizens Assembly (hCa) committees in Vanadzor (Armenia), Ganja (Azerbaijan) and Telavi (Georgia) through the project 'Peace Building in the Southern Caucasus through Strengthening Local Committees of the Helsinki Citizens Assembly' which is financed by ICCO. During 2002, the hCa committee in Vanadzor organised an information campaign to educate citizens about human rights and the elections, gave legal advice to vulnerable groups and published an independent newspaper. The hCa committee in Ganja also supported people with (legal) problems and published an independent paper, but they also deployed other activities. They organised meetings for women to talk about their position and rights, seminars about religion and culture, an English conversation class about democracy and human rights and seminars about the upcoming elections. The hCa Telavi committee started with the construction of a com-

munity centre for local organisations, organised a summer camp for students and seminars for journalists and minorities. The three committees also have a joint project that concentrates on the problems of family members of missing persons. These persons are missing since the conflict of Nagorno Karabakh. The committees have published a book with information about the missing persons, which is distributed amongst the people involved and the authorities.

Citizens' Pact

In 1999, IKV started in cooperation with local partners, the 'Citizens' Pact for South Eastern Europe'. This network consists of NGO's and municipalities who want to contribute to stability in the Balkans by promoting regional projects of youth, municipalities and civic groups. In the spring of 2002, they launched a campaign for the abolition of visa requirements in South Eastern Europe as well as with regard to the Schengen countries. The campaign generated a lot of publicity and led to renewed enthusiasm inside the network.

Furthermore, among others an international summer camp for children in Nis and an international street theatre festival in Tuzla were organised with financial support of Citizens' Pact. In December 2002 three priorities were identified for the next year: continuation and strengthening of the visa campaign, launch of a campaign to strengthen inter-ethnic tolerance and cooperation through protocols of the municipalities and development of a programme which focuses on the position of youth.

Kashmir

The police and the army of India on the one hand and militants from Pakistan on the other hand have a stranglehold on the citizens of Kashmir. The Jammu & Kashmir Coalition for a Civil society (JK CCS) lodges complaints against violators of human rights, supports women who organise themselves in order to fight rape and humiliation committed by the (armed) forces, and tries to attract international attention for the conflict in Kashmir. IKV started working with JK CCS in 2002 with the aim to develop activities that strengthen the role of civil society in Kashmir and to lobby for international involvement in the conflict and presence of the European Union in this area. To make the work of civil society activists known, peace activist Parvez Imroz was invited to the Netherlands during the Peace Week to visit the EU in Brussels, the Ministry of Foreign Affairs in the Hague and to meet Dutch NGO's and journalists.

Babylon and 'Troublemakers'

In 2002 IKV started with two new activities. The first one was the ecumenical discussion centre Babylon. Babylon is an initiative of a number of organisations that want to stimulate the debate about issues like migration, conflicts in the Middle East, European integration and the multicultural society.

'Troublemakers' is a joint project of IKV and ICCO. The idea is that Dutch citizens provide support to activists in conflict areas. The activists can share their work and ideas with their Dutch supporters who in turn can raise awareness in the Netherlands for their work. In 2002 nine activists were selected from Indonesia, Caucasus, Israel and Palestine, Kashmir and the northern Iraq. Several Dutch people as a group or individually started giving support to the activists in 2002.

Peace Week

Each year IKV and its colleague peace organisation Pax Christi organise the annual Peace Week in September. The theme of the 2002 Peace Week was 'Religion and violence, meeting of cultures'. A year after the attack on the World Trade Centre in New

York and the Pentagon in Washington, the events of September 11 still play an important role. During the opening meeting held in a church in The Hague, a discussion took place between supposed enemies from the Middle East, the Balkans and Kashmir about their efforts to jointly dedicate themselves to peace.

During the Peace Week attention was also given to the project 'Activists deserve support'. For this project, Dutch citizens support activists in conflict areas who dedicate themselves to peace. Other activities were an essay contest for youth about tolerance and a debate about the role third parties play in conflict situations. This year IKV had also invited guests from Pakistan, Indonesia, Kashmir and Northern Iraq who fight against terror and discrimination.

Strategic plan

In 2002 IKV submitted a strategic plan for the so-called thematic co-financing to the Dutch Ministry of Foreign Affairs, which provides subsidies to NGO's. At the end of 2002, it became clear that the application had been accepted and that IKV would receive a subsidy for the next four years. This enables IKV to expand and intensify its activities with its partners in conflict areas in order to make a larger contribution to peace.

For the strategic plan IKV has reflected on the continuation, intensification and the expansion of the political character of its projects which has led to a proposal for a new 'political department'. This proposal has in 2003 been accepted.

Colofon

Interkerkelijk Vredesberaad (IKV)

Celebesstraat 60

Postbus 85893

2508 CN Den Haag

Telefoon: 070 350 71 00

Fax: 070 354 26 11

E-mail: ikv@ikv.nl

Website: www.ikv.nl

Tekst: Machiel van Zanten

Eindredactie: Noortje van Gorp

Correctie: Dion van den Berg

Foto's: Dion van den Berg, Lidewij Disbergen, Albert van Hal,
Jannie Kuik, Marjan Lucas, Miriam Struyk, Lisette van der Wel

Lay-out en druk: Drukkerij Moretus bv, Den Haag

